

SZALISZNYÓ LILLA

A jámbor pesti színész és a rest korhelyek

Egressy Gábor bosszankodásai és javaslatai a vidéki színjátszók pallérozására*

Mikor Egressy Gábor az ötvenes években vendégszerepelt a vidéken, gyakran emlékezik műkedvelő társulatokról. Vajon rendszeresen szervezett társulatok voltak-e ezek?¹

Későbbi éveiben vendégszerepelni vajjon csupán pénzszerzésből ment-e?²

Egressy Gábor családi levelezése³ szerint az 1850-es évek második felében és az 1860-as évek elején a Nemzeti Színház vezető színészei sajátos feladattal bízták meg fiaikat. A színésszakmán belül terjeszteniük kellett az apák vidéki vendégszereplésének sikerét: hogyan fogadta őket a közönség, s mekkora jövedelemre tettek szert. Egressy 1859 szeptemberében Debrecenből írott levelében arra intette kisebbik fiát, Árpádot, hogy „hirdesse ki a színháznál, hogy a tegnapi jövedelem 60 forinttal multa felül Füredi legnagyobb jövedelmét, még azt téve hozzá, hogy a Füredi Zártszéki ára egy forint volt [60 krajcár], az enyim pedig 80 xr”.⁴ A következő levélből látszik, hogy ez megszokott gyakorlat lehetett, mert amint valamelyik színész elmulasztotta a hírvérést, rögtön azt feltételezték, hogy vendégszereplései nem túl eredményesek. A nagyobbik fiú, Egressy Ákos 1865. június 28-i, apjához címzett leveléből tudjuk, hogy a színházi nyári szünet idejére a „személyzet mind szerte utazott; Szerdahelyi Aradra, Debreczenbe, Szigligetiék Szathmárra; Feleki, Lendvai Erdélybe; Némethiék Füredre mentek [...]. Tóth József, mint fiától tudom még eddig nem írt M[áramaros] Szigetről, a miből az következtetik, hogy a vendégszereplés neki ott nem igen jól megy;

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/1-11-1-2012-0001 azonosítószámú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. (A tanulmány az Egressy Gáborról készülő doktori disszertáció részét képezi.)

1 Vértesy Jenő Egressy Ákosnak (Bp., 1903. jún. 10.), OSZK Kt., Levelestár.

2 Rakodczay Pál Egressy Ákosnak (Pozsony, 1908. jún. 4.), OSZK Kt., Levelestár.

3 Családi levelezésen Egressy Gábor és felesége, Szentpétery Zsuzsanna levélváltását (Egressytől 132, feleségétől 47 darab), valamint a gyermekek, Ákos (32 darab), Árpád (17 darab), Etelka (40 darab) apjukhoz (szüleikhez) szóló leveleit és Egressy fiaihoz (18 darab) írottakat értem. A levelek 1841 és 1865 között íródtak, de legtöbbjük 1849 utáni. Lelöhelyük: OSZK Kt., Levelestár.

4 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Debrecen, 1859. szept. 26.), OSZK Kt., Levelestár.

nem igen kecsegtető Balázsné, a ki mint hallom, szinte M. Szigethre készül [...]”.⁵ 1865. július 23-án a feleség, Szentpétery Zsuzsanna Egressynek írott levelében újra előkerül a téma: „az igazgató nem ment Erdéljbe hanem Füredre mert Valaki is ott Vendég Szerepel a többiekéről már mind tudod hol és hogy mi sikerrel járnak Szigligeti még is leg szerencsésebb mert 14 napra 7 ezer forintot küldöt haza nejének a hármójok részéről ezt a fia után tudom és irhatom neked”.⁶ Úgy tűnik, egy hónap múltán mindenki nyilvánosságra hozta a bevételét. A helymegjelölésekből kiderül, hogy a pesti színészek színtársulatokkal és műkedvelőkkel egyaránt közreműködtek. Minden műfajnak volt keletje, a színházi nyári szüneteket az énekes és a prózaszínész is vidéken töltötte. A versenyszellem és a hírverés módja azt sugallják, hogy a színészek a vendégjátékokra szakmai megmérettetésként tekintettek. Egressy a jegyár, Szigligeti pedig a játéknapi közzétételével a siker mértékét akarta érzékeltetni. Ugyanakkor Tóth József esete jelzi, hogy a vendégszereplésre nem mindig lehetett mint biztos sikerre számítani. Tóth prózaszínész volt, ugyanazon a helyen vele egy időben a kor legnépszerűbb darabjaival, népszínművekkel vagy operákkal jelentkező színésztárs veszélyeztethette a vendégszereplését. A színészi körökben bennfentesnek számító Egressy Ákos (ekkor már a Színi Tanoda hallgatója) viszont sejtette, hogy most nem a darabválasztással magyarázható a feltételezett kudarc, hiszen a közeljövőben Máramaroszigetre utazó szoprán énekesnőnek, Balázsné Bognár Vilmának sem jósolt sikert. Egressy Ákos a vendégszerepléseiről rendszeresen beszámoló apja révén jól ismerte a vidéki színjátszás körülményeit, tudta, hogy a színtársulatok és a műkedvelő együttesek között egyaránt vannak felkészületlenek. Ilyenkor a Pestről érkező színésznek rengeteg vesződéssel jár a közös munka, s minden erőfeszítés ellenére sem tudja az előadásokat zökkenőmentesen lebonyolítani – ez pedig a soron következő fellépések alkalmával könnyen a közönség távolmaradásához vezethet. Ám a színész így nemcsak jelentős jövedelemtől esik el, de még kárvallottja is lesz a vendégszerepléseinek – az utazást és a szállást általában önerőből kellett finanszírozni. Tóth valószínűleg azért nem írt, mert ezzel a problémával szembesült. 1865 nyarán az ő vendégjátékainak tétje az lehetett, hogy úrrá legyen a megpróbáltatásokon, s anyagi veszteség nélkül térjen vissza Pestre.

Egressy Ákos leveléből úgy tűnik, a vendégszereplések kétarcúsága mindenki számára ismert volt, s a történetben Tóth Józsefnek osztályrészül jutott sikertelenség bizonyosan másokkal is megesett. De míg a sikerhez hírverés társult, addig a viszontagságokat a hallgatás jelezte, nyilván senki sem szerette volna, hogy a vidéki előadások bonyodalmai kiszivárognak, s az egész szakma ezeken ne vessen. Szűkebb, családi körben azért persze lehetett tudni, mi történt; Egressy Gábor a dühét és a felháborodását sohasem tudta magában tartani, feleségének rögtön beszámolt a kellemetlenségekről. De annak semmi nyomát nem találtam, hogy ezekből bármit is nyilvánosságra hozott volna – kínos esetei a családi magánlevelezésében lappangtak tovább.

5 Egressy Ákos Egressy Gábornak (Pest, 1865. jún. 28.), OSZK Kt., Leveléstár.

6 Szentpétery Zsuzsanna Egressy Gábornak (Pest, 1865. júl. 23.), OSZK Kt., Leveléstár.

Egressy 1838 és 1865 között rendszeresen járt vidéki vendégszereplésekre, színtársulatoknál és műkedvelőknél egyaránt vállalt fellépéseket.⁷ A vendégtájakokról feleségének, Szentpétery Zsuzsannának írott leveleiben a színtársulatokat háromfokozatú minősítéssel illeti. Van a „meglehetősen jó”, a „gyenge, de szorgalmas” együttes és a „borzasztó rendetlen, hanyag nép”. Ha az előadások sikerrel zárulnak, beéri a tömör, szűkszavú jellemzéssel: megírja a játszott darabcímekeket, a közönségszámot és a javadalmát. Ha viszont úgy érzi, hogy a színtársulat készületlensége oly mértékű, hogy már a saját vendégszereplését is veszélybe sodorja, akkor hosszú leírásba, értékelésbe kezd. Az előadás közben történt viszontagságokat nem egyszerűen felsorolja, hanem saját színészi habitusát viszonyítási pontként kijelölve legtöbbször azt igyekszik körüljárni, hogy a felkészületlenségéből adódó hibák, tévesztések mennyiben befolyásolják a közönség ítéletét, s az előadás bukása miatt az ő tekintélye mekkora csorbát szenvedett. Ugyanilyen részletesen elemez akkor is, amikor műkedvelők hívják vendégszerepelni. A fellépéseit megörökítő leveleiben újabb bajokkal bővül a hanyag színtársulatok jellemzésekor hozott panaszáradat: a dilettánsok visszaküldik a kiosztott szerepeket, sokáig kell náluk időzni, mert egy-egy előadásra több napig készülnek, de ami Egressy számára a legmegterhelőbb: „mindenkit öltöztetnem festenem igazgatnom kell; sugó, díszítő, szabó, statista minden én egymagam vagyok.”⁸ Nyilvánvaló, hogy ezekkel a megpróbáltatásokkal szembeül a többi, Pestről vidékre érkező vezető színész is, ám a színművészet értékeire különösen érzékeny Egressy a publikációs gyakorlatát kihasználva ezt nem is hagyja szó nélkül. A magánlevelezésében írtakat tanulságként használva több cikkében javasolja a vidéki színészek felzárkóztatását s a vidéki színjátszás országos szintű rendezését. Ugyanakkor nem áll meg a szakmai elvárások kijelölésénél, hanem arra is rámutat, hogy mindez csak úgy lehetséges, ha a Nemzeti Színház mintájára a vidéki színészek megélhetési körülményeit és nyugdíjazását is rendezik. Vagyis a színésztársadalom differenciáltságának és széttagoltságának feloldását a szakma hivatásosodásának előremozdításával látja megvalósíthatónak. Az egykorú magyarországi színjátszásban szerepet vállaló műkedvelő társulatok rendeltetését pedig úgy igyekszik tisztázni, hogy szigorúan el-

7 Egressy a vidéki vendégszereplései során időnként szavalással is szórakoztatta a közönséget. Volt például olyan eset, hogy összeakadt egy zongoraművész ismerősével (Székely Imre), s a hangversenyt versmondásával színesítették. De ez nem jelentette külön válfaját a vidéki turnéinak, ezek az inkább szívességből, mint pénzszerzés céljából vállalt alkalmi fellépések nem tekinthetők olyan irodalmi esteknek, dalidóknak, mint amilyet SZILÁGYI Márton Lisznyai Kálmán és Vahot Imre kapcsán rekonstruál: *Lisznyai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Bp., Argumentum, 2001 (Irodalomtörténeti Füzetek, 149), 96–118; Uő, *Újabb adalék Vahot Imre és a dalidók kapcsolatához = „Ember lenni mindég, minden körülményben”: Tanulmányok Kiczenko Judit születésnapja alkalmából*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Piliscsaba, PPKE BTK, 2008, 445–449. Egyetlen olyan esetről tudok, amikor Egressy szervezette egy dalidószerű (a Lisznyaiék által gyakorolt módon, szavalásból és zenei betétekből összeállított program) műsorfajtaiban részt kívánt venni. 1843-ban Egressy Gábor, Egressy Béni és Vahot Imre szövetkezni akart cigányzenészekkel, s azt tervezték, hogy európai körútra indulnak. A vállalkozás a tervezett formában nem valósult meg. (A szerződés: Egressy Gábor vegyes iratai, OSZK Kt., Analekta 1239/5.)

8 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Nagykároly, 1854. szept. 18.), OSZK Kt., Levelestár.

határolja egymástól a „művészi képzettséggel” játszó színészeket és a dilettánsokat, s figyelmeztet: a hivatásos színészet történetében a műkedvelőségnek nincs helye. A vendégszerepléseiről szóló beszámolóí így nemcsak megismerhetővé teszik a vidéki színjátszás működésének apró mozzanatait, de egy tágabb kontextus felé is mutatnak: segítenek feltárni egyes Egressy-publikációk témaválasztásának eredetét. S ami talán a legérdekesebb, hogy a Színi Tanoda (1865) hallgatói számára írt, 1866-ban kiadott *A színészet könyve* bizonyos téziseit is a vidéki vendéglőadásain tapasztaltakra lehet visszavezetni.

A jámbor pesti színész és a vidéki színjátszók (1838–1865)

A 19. század közepének vidéki színjátszásáról szórt adatokkal rendelkezünk. A színtársulatok lajstromát csak 1880-tól a színészegyesület javaslatára kezdték rendszeresen közzétenni a Színészek Lapjában.⁹ A korábbi fennmaradt adatközlések évtizedes kihagyásokkal követik egymást. A Regélő Pesti Divatlap szerint 1842-ben Magyarországot és Erdélyt együttvéve nyolc középtársulat létezett (központok: Debrecen, Eger, Gyöngyös, Miskolc, Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Székesfehérvár–Győr–Komárom),¹⁰ 1847–1848-ban már legalább tizenkettő-tizenötől tudnak.¹¹ Van közöttük kimondottan nagy létszámú: Fekete Gáboré 1841-ben negyvenöt tagot számlált, Kilényi Dávidé 1843-ban ötvenkettőt, a Havi Mihály és Szabó Mihály vezette daltársulat 1846 telén Pécssett harminchat énekesszínésszel és tizenhét zenésszel kezdett.¹² Ezekhez jönnek még a kis- és törpetársulatok, az 1840-es évek végére számuk harminc-harmincöt körül.¹³ Kerényi Ferenc figyelmeztet: ezek az adatok csak pillanatnyi állapotot tükröznek, az együttesek és színészek száma napról napra változott,¹⁴ s gyakoriak a társulatszakadások is.¹⁵ Egressy Pozsonyból feleségének küldött leveléből tudjuk például, hogy Fekete társulata 1843-ban már nem volt sikeres („ezeknek most rettenetes roszul megy, tegnap alig volt 30 ember a' színházban”¹⁶), s ezen a pesti vendégszínészek érkezése sem tudott segíteni: „Jöhet ide már édes az atya isten is, nem csinál itt publicumot, úgy elrontotta Fekete.”¹⁷ A szabadságharc alatt a vidéki társulatok szétzilálódtak, új-jáalakulásuk 1850 közepére tehető, innentől kezdve tizenegy együttes járta az orszá-

9 RAJNAI Edit, *Kísérletek a vidéki színészet rendezésére = Magyar színháztörténet 1873–1920*, szerk. GAJDÓ Tamás, Bp., Magyar Könyvklub–Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 2001, 220.

10 *Vidéki színtárcza*, Regélő Pesti Divatlap, 1(1842)/1 (jan. 1.), 6.

11 KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849*, Bp., Magvető, 1981, 494.

12 Uo.

13 KERÉNYI Ferenc, *A vándorszínészet országos helyzete (1837–1848) = Magyar színháztörténet 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990, 341.

14 KERÉNYI, *A régi magyar...*, i. m., 494.

15 Erről több helyen részletesen ír SZUPER Károly *Színészeti naplója 1830–1850*, kiad. VÁLI Béla, Bp., Aigner Lajos, 1889, 9–10, 29–30.

16 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Pozsony, 1843. szept. 21.), OSZK Kt., Levelestár.

17 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Pozsony, 1843. szept. 28.), OSZK Kt., Levelestár.

got.¹⁸ Egressy 1858-ban arra kérte a vidéki színigazgatókat, hogy az általa kijelölt tíz kérdésre válaszolva mutassák be társulatukat. Pázmán Mihály 1858. november 18-án kelt válaszelevele alapján a következő kérdéseket rekonstruálhatjuk: 1) az érintett mikor kezdte a színigazgatást? 2) milyen városokban fordultak meg és milyen helységekben tartották a fellépéseket? 3) mennyi napdíjat kellett fizetni egy-egy fellépőhelyen (beleértve az ideiglenes játszóhelyeket és a színházként fenntartott épületeket)? 4) kapott-e valamiféle segélyt? 5) igényelt-e kárpótlást valamilyen beruházásra? 6) mi módon fizeti a tagokat? 7) mennyi az éves bevételük? 8) jelenleg hány tagból áll a társulat? 9) a tagok utazását fizeti-e? 10) mit gondol a vidéki színészek segélypénztárának esetleges megalapításáról?¹⁹ Egressy a beérkező válaszok alapján (nem lehet tudni pontosan, hányan írtak) 1860-ban a Magyar Színházi Lapban megjelentetett *A magyar színigazgatók és színészek létszáma* című cikkében úgy nyilatkozott, hogy 1858-ban tizennyolc színtársulat működött, de pontos adatokat (taglétszám, fellépések helye) csak a nagyobb társulatokról tud, a kis- és törpetársulatok vándorlási útvonala kiszámíthatatlan.²⁰ Működésüket országos szinten nem szabályozták, felügyeletük a vármegye vagy a város illetékességébe tartozott.²¹ Egressy kérdéssorából látszik, hogy a színigazgatók teljesen magukra voltak utalva, általában önerőből finanszírozták a beruházásokat, s a tagok állandó fizetésre valószínűleg nem számíthattak.

A társulatvezetők semmiféle szakmai előéletet és iskolai végzettséget nem kértek számon, bárki elszegődhetett színésznek. Sőt, némi tőkével bárkiből lehetett színigazgató is. Futó János vidéki színész, színigazgató még 1856-ban is azt írja, hogy az együttesek szedett-vedett emberekből verődnek össze, színésznőnek állnak az erény útján elbotlott nők, a családjukkal összevesző, őket bosszantani akaró ifjak, a „szabó, csizmadia, kőműves, borbély, takács, kerékgyártó, bukott aranyműves stb. – ha osztályainak gyalázatára vált, s azok köréből végkép kizáratott – egyet gondol, s legott színészszé lesz; pedig nevét nem bírja leirni”²²

A társulatokon belül a szerepkörök még nemigen határolódtak el egymástól, csak a nagyobb létszámúaknál fedezhető fel valamiféle segédszemélyzet: díszletfelelős, ruhatáros, színlaphordó. A sűgői és a rendezői feladatot általában egy-egy színésznek kellett vállalni. Igaz, az állandó tagcsere és utazó életforma miatt a rendezés aligha volt fajsúlyos jelentőségű. Ugyanez mondható a szerepértelmezésekről, a színészi alakításokról is.²³ Az együttesek szakmai életét többnyire a Pestről érkező vendégszínészek pezsdítették fel, művészi teljesítményük követendő mintát adott.²⁴

18 SZÉKELY György, *A színészet helyzete az önkényuralom idejében (1849–1861) = Magyar színháztörténet 1790–1873, i. m., 372.*

19 Pázmán Mihály Egressy Gábornak (Szabadka, 1858. nov. 18.), OSZK Kt., Levelestár. Vonatkozó levélként lásd még: Latabár Endre Egressy Gábornak (Miskolc, 1858. okt. 17.), OSZK Kt., Levelestár.

20 EGRESSY Gábor, *A magyar színigazgatók és színészek létszáma*, Magyar Színházi Lap, 1(1860)/7 (febr. 11.), 58–59.

21 KERÉNYI, *A régi magyar...*, i. m., 493.

22 FUTÓ János, *Színművészetünk állapota*, I, Magyar Sajtó, 2(1856)/235 (okt. 10.).

23 KERÉNYI, *A régi magyar...*, i. m., 506–507.

24 *Uo.*, 506.

A vidéki színjátszás történetében a Pesti Magyar Színház 1837-es megnyitása után új fejezet kezdődött: divatba jött a szakma elitjének számító pesti színészek meghívása vendégszereplésre. Fekete Gábor például abban bízott, hogy a vendégszínészek révén visszaszeresheti népszerűségét, s megmentheti társulatát a bukástól, mások magas jövedelmeket reméltek. De olyan példa is akad, amelyből kiderül, hogy a pesti színész „segítségére” csak akkor tartottak igényt, ha önállóan nem boldogultak: „Csabayék és Láng Debreczenből azt írják nekem épen ma, hogy itt a vásár fő napjai lesznek azok, mellyekre én föllépteimet kitűztem, az az Szombat és Vasárnap, Octob 3-dika és 4dike; s hogy ök e napokon semmi vendéggel nem osztozhatnak, miután magok erejével is tele házakat csinálhatnak, – hanem írják, hogy menjek s játszam nekik vásár után.”²⁵ A társulatigazgatók Egressyhez írott leveleiből úgy tűnik, a színész a legtöbb esetben csak előzetes tájékoztatás után vállalt vendégszereplést. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy a felek megállapodtak az időpontról és a játszott darabokról. Az igazgatóknak illett ismertetni a körülményeiket is: hány tagú a társaság, milyen a színvonala, mekkora a játszóhely befogadóképessége, mennyi az átlagos napi jövedelem. (Mivel ezek állandóan változtak, akkor is szükség volt erre, ha Egressy már visszatérő vendégnek számított.) Általában úgy rendelkeztek, hogy felemelt jegyárak mellett Egressyt az előadások jövedelmének egyharmada, a jutalomjátékként adott darab estéjén pedig a fele illeti meg.²⁶ A pesti színésztől előzetesen a darabok mihamarabbi kijelölését kérték, illetve a társulatok szöveghiánya esetén gondoskodnia kellett a művek postázásáról is. Dráguss Károly felkérő levele 1862-ből:

Szent kötelességemnek tartom ígéretem beváltani. – Jelenleg Vas megye fővárosába Szombathelyen működöm 30 személyből álló 's jól – lehet mondani kitünőn szervezett színtársulattal – melynek napi jövedelmei némely jobb művekre 140–150 – forintra rug – és e lelkes közönség ohajtja élvezni hazánk első művésze vendég játékait – megragadom tehát most az alkalmat (miután biztosítva vagyok hogy oly fogadása leend Egressy urnak melyre érdemes) hogy néhány vendégszereplésre fölkerjem – Itt nyári színpöröm van, pedig olyan melyben mérsékelt árak mellett is nagyszerű jövedelmekre számíthatunk – Körülbelül 160 zártszék, nagyszerű karzat – Ily előzmények után ha 16^{ik} augustustól kezdve lehet szerencsém a tiszta jövedelem felére – néhány vendégszereplésre, melynek menységit Egressy ur határozza meg. Szerencsemnek tartom – e sorok után mert egy kissé kifogytunk az időből, határozott választ – és darabokat kérek; a műsorozatot tudom: „Hamlet”, „Brankovics” – „Bánkban” „Párisi ados Legjobb az egyenes út” Makranczos hölgy „Kean” – ezek közül – „Brankovics, Kean, Makranczos hölgy” hiányzik – a többi meg van [...].²⁷

25 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Nagyvárad, 1857. szept. 28.), OSZK Kt., Levelestár.

26 Lásd például: Csabai Pál Egressy Gábornak (Debrecen, 1854. szept. 10.), OSZK Kt., Levelestár; Hegedűs Lajos Egressy Gábornak (Szabadka, 1856. dec. 18.), OSZK Kt., Levelestár.

27 Dráguss Károly Egressy Gábornak (Szombathely, 1862. júl. 30.), OSZK Kt., Levelestár.

Egressy választ ugyan nem ismerjük, de Dráguss következő leveléből lehet tudni, hogy a megállapodás akkor jött létre, amikor megkapták a hiányzó darabokat. Dráguss ezek után már csak annyit kért a színésztől, hogy a műsorrendet is írja meg:

Becsés sorait vettem a darabbal együtt, a darabok kiosztva tanultatnak – kérem legyen szíves tudatni a játék rendet – én úgy vélem hogy 1^{ad} Hamlet. – 2^{ik} Brankovics. 3^{ik} Felolvasónő és Egyenes ut. 4^{ik} Jó barátok 5^{ik} Bánkban mely utósó lenne egyszersmind – azonban ha így nincs tetszésére legyen szíves velem tudatni miként – mert a műsorozatot ki akarom nyomtatni – miután egész Vas megye vidéki közönsége ohajtja tudni – vannak olyanok is kik falurol 5–6 óra távolságról jönnek be [...].²⁸

Hogy a vendégszereplés előkészítése az egymástól függetlenül működő társulatoknál szinte ugyanúgy zajlott, azt Futó János 1860 tavaszán Nagykőrösről írott levelei igazolják:

jelenleg egy 20. egyénből álló, meglehetősen szervezett szintársulatom működik a nagykőrösi műértő közönség előtt, – s nagyon kielégítő jövedelmekkel [...].²⁹

A kijelölt darabok közül „Hamlet”, „Kean”, „Párizsi adós”, – és „Makranczos hölgy” könyvtáramban eddigelé még nincsenek meg; azért kérném e darabokat – ha lehet szerepestől – a legelső posta alkalommal elküldeni, hogy a nagyhétben tanulmányozhassuk, – s azokból emlékpórákat tarthassunk. A helyiség itt ugyan nem a legnagyobb; de nekünk rendes bementi díj mellett többször 70–80 frtnyi jövedelmeink voltak, – s ön közreműködésével, fölemelt díj mellett 120–140 frt jövedelemre minden előadásra bizton számíthatunk; a napi költség 13–15 frtra megy, mit a közönségnek ön iránt már eddig is nyilvánított rokonszenvisége s becsülése jövedelemben inkább növelni, mint csökkenteni fog. A szinpad 2 ½ öl széles és mély; a dizlet igen csinos, – provincián kevés van hozzá hasonló. Ruhatáram – mint fiatal igazgatónak – nem sok ugyan; de mind új és csinos, – csak a rococóféle öltönydarabokban van hiány; de ön megérkezteig ezek előállításában is teszünk valamit; csak a darabok menetét műsorozat szerint tessék kijelölni, hogy mi is a szerint joelere elkészülhessünk; a társulat széperejű.³⁰

A nagykőrösi fellépésről fennmaradt Egressy feleségének írott beszámolója. Abban Futónak igaza volt, hogy a színész telt házakra számíthat, de a jövedelem-lehetőségeket igencsak szűkítette: „Édes anyjok! engem itt igen jól fogadtak, a terem tele van mindig, hanem olly parányi hogy estvéként felében 30 forintnál többet bevenni nem lehet.”³¹

28 Dráguss Károly Egressy Gábornak (Szombathely, 1862. aug. 11.), OSZK Kt., Levelestár.

29 Futó János Egressy Gábornak (Nagykőrös, 1860. márc. 21.), OSZK Kt., Levelestár.

30 Futó János Egressy Gábornak (Nagykőrös, 1860. márc. 24.), OSZK Kt., Levelestár.

31 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Nagykőrös, 1860. ápr. 19.), OSZK Kt., Levelestár.

A vidéki színtársulatokon kívül számolnunk kell a műkedvelő együttesekkel is. A tagok száma általában 10–15 közé tehető, de a játsszók folyamatosan cserélődnek. Legnehezebben a női szereplők toborzása megy: „Ide érkezésemkor azt indítványoztam, hogy az Alföldi szükölködök javára egy előadást kívánnék rendezni műkedvelőkkel T[isza] Ujlakon, egy másikat Szathmáron. Fáradoztak is benne, de a női szerepekre nem vállalkoztak azok a kiket felszólítottak (a Prényi bárónók) [...]”³² Társadalmi összetételük pontosan nem ismert, Egressy többnyire értelmiségiekkel (orvos, ügyvéd), valamint kis- és középnemesekkel játszik. Általában nyereségelvű vállalkozásként működnek, de népszerűségüket növeli, hogy jótékonyági célból is rendeznek előadásokat. A vidéki színtársulatokhoz hasonlóan élnek azzal a lehetőséggel, hogy vendégszínészt hívjanak magukhoz. Egressy levelei szerint ez az 1850-es évektől olyannyira felkapott gyakorlat lesz, hogy amikor megérkezik egy településre, akkor a szomszédos falvakban, városokban azonnal elkezdnek műkedvelő együtteseket szervezni.³³ A színészszakma egyre inkább úgy látja, gyarapodásuk a hivatásos színészet rovására megy, szerepvállalásukat korlátozni kellene. 1847-ben a szatmári társulat színésze, igazgatója, Sepsy Károly arra figyelmeztet, hogy a színtársulatok létezését ellehetetlenítik, még akkor sem hagynak fel az előadástartással, ha színészek érkeznek a településre.³⁴ Egressy 1860-ban és 1866-ban arról ír, hogy megnehezítik a hivatásos színészek szakmai elismerését.³⁵ A működésükről végül országos szinten 1882-ben rendelkeznek: a színészegyesület kezdeményezésére a belügyminisztérium betiltja az üzleti célú műkedvelést.³⁶ E szakmai összefogásból látszik, hogy a korábbi egyszemélyes felszólalások nem voltak alaptalanok, a műkedvelőség fokozatosan rátelepedett a hivatásos színjátásra, s az idő előrehaladtával annak szakmai előmenetelét is megkérdőjelezte.

Igaz ez akkor is, ha a műkedvelőknek az 1840-es években rendezettnek mondható működését az 1850-es évek közepétől egyre inkább a szervezetlenség, a ziláltság jellemzi. A dilettáns színjátás alakulástörténetét források hiányában nem tudjuk folyamatosan nyomon követni, de az Egressy-hagyaték néhány példája alapján az érintett évtizedek kapcsán jól látszik ez a hanyatlás.

Szuper Károly naplója szerint az 1840-es években díszletekkel és jelmeztárral rendelkeztek.³⁷ Ez a kedvező körülmény jogosíthatta fel őket arra, hogy Pestről vendégszínészt hívjanak. Úgy tűnik, Egressy az első ilyen felkérések egyikét 1841-ben Adorján Boldizsár révén a Gortvakisfalud környéki műkedvelőktől kapta. Az együttműködés részleteit Egressy így körvonalazza Adorjának írott leveleiben:

32 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Tiszaújlak, 1863. aug. 24.), OSZK Kt., Levelestár.

33 Lásd például: Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Tiszaújlak, 1854. júl. 31.), OSZK Kt., Levelestár.

34 SEPSY Károly, *Levelek a vidéki színészet köréből*, Pesti Divatlap, 4(1847)/37 (szept. 9.), 1158.

35 Magyar Színházi Lap, 1(1860)/25 (jún. 16.), 201–202; EGRESSY Gábor, *A színészet könyve*, Pest, Emich Gusztáv, 1866, 18.

36 RAJNAI, *Kísérletek a vidéki... i. m.*, 248.

37 Például a Kecskeméten 1844 nyarán fellépő színtársulat a kiskunhalasi műkedvelőktől kért kölcsön díszleteket és jelmezeket. Vö. SZUPER, *i. m.*, 32. A díszletekről lásd még KERÉNYI Ferenc, *A főrendi ellenzék műkedvelő színjátékai 1841-ben*, ItK, 80(1976), 87.

De minő darab lenne e kettő mellyet én adnék – talán a *Ponár víz*, és *Kean*? Vagy a *Párisi adós*, vagy a *Fiatal házások* Csatótól, vagy a *Gyámság* [...]. Mivel Costümötök nem igen lenne, mindenesetre társalgási darabot kell választanunk mellyek divatos öltözetben játszanak, az az *Keant* és a *Párisi adóst*. A napokat specifice meg kell határozunk mert tudod hogy én naphoz, órához vagyok kötve! A választandó két darabot aztán jó előre elküldeném szerepestől együtt, hogy, a' kijelölt időre pontosan elkészülhetnétek reá.³⁸

[...] szíveskedjél nekem véghatározatként megírni lesz-e csakugyan valami azon színészeti vállalatból mellyhez engemet is felszólítál, hogy még körülbelül 10 napi szabadsággal mellyet szerződésileg bírok, annak idején rendelkezhessem. E szabadság-idő nekem, barátom, fontos jövedelmező czikk, mellyet eltréfálnom semmi esetre nem lehet; s nyíltan szólva félek e' részben a' műkedvelőkkel viszonytól, mert részemről komoly hívatalszerű alapja van a' dolognak, míg ők csupán szeszélyből színészkednek, holnap mást gondolhatnak megbetegülhetnek, az egész tréfa dugába dől, 's én időmet elvesztem; azért jobb lesz ha prózába beszélünk. Ha a terv csakugyan létesülni akar, te nekem legfeljebb f. é. december 10 dikéig megírod a' napokat mellyekre az előadások határozvák, indulásom idejét; a' helyet hová mennem kell; az adandó színművek nevét, számát, a' színpad és -costümök, 's más mindennemű requisitumok körülményeit, mellyek az adandó művekben előfordulnak; én megyek, 's ti, a' vállalat fejei a' részemre adandó darab tiszta jövedelmét 200 pengő forintig biztosítják, megtérítvén ezen kívül utam költségeit oda és vissza; 's miután a' biztosító levél kezemhez érkezett, az egyezés áll, s többé *meg nem másolható*. Elvárom tehát december' 10 dikéig, legfeljebb, az elhatározó levelet.³⁹

Hogy e feltételeket a műkedvelők elfogadták-e, az válaszevél híján nem derül ki, annyit viszont egy másik levélváltásból sejteni lehet, hogy valamilyen megegyezés létrejött, s Egressy készült az útra. Adorján a vendégszereplést egy baráti találkozóval szerte volna összekötni, meghívta magához Vörösmarty Mihályt is. Vörösmarty anyagi gondjaira hivatkozva nem utazott, de jelezte, hogy Egressy megy: „Igen szívesen fölmennék Egressyvel, de sem bundám, sem pénzem, sem kedvem. Lelkem es erszényem igen deorganisált állapotban vannak.”⁴⁰ A pesti színészek és a műkedvelő társulatok együttműködése az 1840-es évek elején még valószínűleg nemigen volt szokásban. Mivel Egressy a vendégjátéknak minden egyes részletét tisztázni akarta, feltételezhető, hogy korábról nem volt efféle tapasztalata. A vidéki színtársulatoknál 1838 óta vállalt fellépéseket, határozottságából látszik, hogy azzal tisztában volt, hogy a feleknek milyen kötelezettségei vannak egymással szemben (darabegyeztetés, időpont kijelölése, a javadalmazás módjának meghatározása), csak azt nem tudta, hogy a műkedvelők hajlandóak-e alkalmazkodni ezekhez. Eleve kétséges volt számára a hivatásos színé-

38 Egressy Gábor Adorján Boldizsárnak (Pest, 1841. szept. 10.) = *Levelek Adorján Boldizsár levelesládájából*, közli WALLENTINYI Dezsóné, ItK, 27(1917), 95. (Kiemelések az eredetiben.)

39 Egressy Gábor Adorján Boldizsárnak (Pest, 1841. nov. 16.) = *uo.*, 95–96. (Kiemelés az eredetiben.)

40 Vörösmarty Mihály Adorján Boldizsárnak (Pest, 1841. dec. 14.) = VÖRÖSMARTY Mihály *Összes művei*, XVIII, kiad. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1965, 37.

szet és a szeszélyből színeskedés-életképes látározése, kételkedésén csak az enyhített, hogy a fellépést anyagi garanciák fejében vállalta, még az útiköltség kifizetéséhez is ragaszkodott. Míg a vidéki színtársulatoknál az előadás sikerétől függött a részesedése, addig itt ezt a tényezőt figyelmen kívül hagyva semmiféle pénzügyi kockázatot nem volt hajlandó vállalni. A darabokra, a jelmezekre és a díszletekre való rákérdezésből úgy tűnik, nem ismerte a műkedvelők körülményeit. De feltételezte, hogyha a darabot jó előre elküldi, akkor képesek önállóan felkészülni, s neki csak a főszerep eljátszása lesz a feladata. Záró soraival felülírja a baráti meghívást (Pestről ismerte Adorján Boldizsárt), jelzi, hogy a feltételek elfogadása után a levélváltás jogerőre emelkedik, s megállapodássá nyilvánítandó.

Az 1850-es évek közepétől már teljesen más feltételrendszer határozza meg Egressy és a műkedvelők együttműködését. 1854-től (a szabadságharcban való részvétele miatt 1850-ben eltiltották a színpadtól, csak 1854-től vállalhatott újra vidéki szerepléseket) már nyoma sincs az olyan jól szervezett műkedvelő társulatoknak, mint amilyenekre az 1841-es levelek utaltak. A megváltozott helyzetről Egressy két, szoros egymásutánban írott levelében így tájékoztatja feleségét:

Tegnap és tegnapelőtt játsztam két első szerepemet itt T[isza] Ujlakon. Tömerdek bajjal volt képes Székely Pista a műkedvelő társulatot megalakítani, s nekem még egyszor annyi bajomba került velök az előadást rendezni. Ezt én előre gondoltam, de már mit lehetett egyebet tennem? bele kellett vágnom. Jó akaratot lelkesedést eleget tapasztaltam a játsszók részéről, de hijjába, ez mind nem elég; valamennyi új, járatlan, egy szóval mindent egymagának kellett tennem, igazitanom, rendeznem, sőt végezzenem.⁴¹

Tegnap estve játsztam itt utolsót Garriket; egy hét előtt adtam. Hamletet és Egyenes utat, több előadást lehetetlen volt rendezni a műkedvelőkkel, kiktől az Isten örizzen meg minden jámbor színészt. Ó édes, majd elbeszélésem mennyi kinokon mentem át [...] valóban nem érdemli ez a jövedelem, bár itt összesen 200 pengőnél többet kerestem 3 szereppel. És pedig új kinok várnak ismét, mert Szatmárról egy küldöttség jött a tegnapi előadásra, hogy oda engem két szerepre meghijjanak, – ismét műkedvelőkkel. Persze hogy el fogdom [...]!⁴²

A korábbi gyakorlatból egyedül az előzetes egyeztetés maradt meg, mikor hová kell érkezni. De ez nem jelentette azt, hogy a megérkezés időpontjában lesz is fellépőképesség együttes. Úgy tűnik, a színész eleve némi bizonytalansággal kelt útra, fennállt az a veszély is, hogy végül semmi sem lesz a tervezett előadásokból. Egressy már nem bízhat anyagi garanciákban, javadalmazása a színtársulatoknál való közreműködéséhez hasonlóan az előadások sikerétől függ. Mivel a műkedvelő társulatok általában egyik napról a másikra alakulnak és oszlanak fel, s tagjaik folyamatosan cserélődnek, arra már nincs lehetőség, hogy a szerepeket kiösszák s rendesen betanulják Egressy érke-

41 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Tiszaújlak, 1854. júl. 31.), OSZK Kt., Levelestár.

42 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Mátyfalva, 1854. aug. 1.), OSZK Kt., Levelestár.

zéséig. Hosszabb ideig kell náluk időzni, s a főszerep eljátszásán kívül a pesti színészre jóval több feladat hárul. Az ő hatáskörébe tartozik a színpadkép elrendezése, ő a jelmezfelelős, s ő felügyeli az olvasópróbákat is.

Bosszankodások

Egressy az 1840-es évek végére, az 1850-es évek közepére nyilvánvalóan tisztában volt a színtársulatok rétegzettségével és a műkedvelők lehetőségeivel, ugyanakkor az előadások közbeni mulasztások tárgyalásakor nem tett különbséget az egyes játszóhelyek között. Így amikor a hibákat, tévesztéseket veszem számba, a színtársulatok és a műkedvelők játékaról szóló passzusokból egyaránt idézek. (Ezek folyamatosan visszatérő témák a Szentpétery Zsuzsannának 1841 és 1865 között a vidéki vendégszeplésekről küldött leveleiben; összesen nyolcvanöt olyan levél maradt fenn, amely a vendégjátékok történéseit meséli el. A példaanyagot igyekeztem a legbeszédesebb részletekből összeállítani, többségük az 1850-es évekből származik.) A két terület természetesen elválik majd egymástól, amikor Egressy a levont konklúziókat megírja és publikálja.

Az első példám 1854 októberéből való.

Lelkem Zsuzsikám!

[...] estve Leart játsztam jutalomjátékom és utolsó fölléptemül, iszonyuan tömött ház előtt, mellyből még 60 előkelő család maradt ki, nem kapván helyet. Hanem édes épen olly iszonyu volt az előadás bukása, – t.i. ezen nyomoru társaság részéről, kik közöl csak egyetlen egy sem tudta szerepét. A francia király (valami Priell nevű kölyök) szerepe elejét szerepéből olvasta a közönség előtt barétjába rejtve azt; de még így sem tudta olvasni félelmében; ez nem volt elég, hanem beszédje közepén megfordul, (miután iszonyuan bele sült) és kirohan a színpadról. Az egész darab így ment, egyik botrány a másikat érte... én majd a föld alá süllyedtem, – most is beteg vagyok belé; és ha már a közönség és társaság a mult héten meg nem ígértette volna velem hogy még egy sort játszam, itt nem maradnék s nem lépnék többet föl ez uttal a viláért. Azonban mit lehet tennem, ma ismét játszanom kell, még pedig új szerepet a Falura kell mennie-ben Ferdinandét, (a férjet) Soha még illy borzasztó rendetlen, hanyag néppel nem működtem. Attól kell tartanom hogy a milly fényes volt eddigi fogadtatásom szintolly üresek lesznek házaim e héten, bár vásár előhete van.⁴³

Édes Gáborom!

E perczben kaptam leveled mit vasárnapon írtál és a jutalomjátékodban történt sok zavart de Édes az téged legkissebbé sem bánthat hogy ök olj rosszszak és hanyagok mert

43 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Debrecen, 1854. okt. 1.), OSZK Kt., Levelestár.

téged ismernek és láttak és nyugtásson az meg hogy őket ott úgy ismeri a közönség mint rest korheleket én attól nem félek hogy te ezáltal valamit vezethnél de azon félek hogy mert ismerlek milj indulatos vagy oljankor és ha megbetegszel az istenért kérek édes egéseged drágáb legyen minden hazontalan ember-miatti boszszuságnal mert én szinte mindég látlak mennyit kel magad rontanod minden társaságnál hol jádczol de édes most már láthatod hogy bizony akármint fáracsz is értök nincs minek mert értök te nem jádczodhacsz [...]. Édes te attól félsz hogy nem lesz közönséged én nem félek előérzetem nem azt mondja [...].⁴⁴

Édes Zsuzsikám!

[...] Édes, előérzeted most az egyszer nem jósolt igazat, midőn sejtéd, hogy Lear adatasakori botrány nem fog ártani utána eső föllépteimnek, mert a mult vasárnap és Kedden aránylag igen kevés közönség volt [...].⁴⁵

Egressy az idézett leveleket Debrecenből küldte 1854. október 1-jén és október 6-án; a feleség válaszelevele október 3-án kelt. A színész korábbi beszámolóiból tudjuk, hogy szeptember 20-án érkezett a városba, s az első fellépésére csak szeptember 23-án került sor, mert mint írja: „a Színház belsejét ujitották eddig”.⁴⁶ Ez utóbbi momentum azért fontos, mert a *Lear*-előadás alkalmával egy viszonylag rendezett körülmények között működő színtársulat volt felkészületlen. Egressy Csabai Pál társulatával játszott.⁴⁷ A feleség válaszelevele szerint Egressy a vidéki színészek teljesítményét saját képességével méri össze. A szakma iránti alázatnak nyomát sem leli, a színészek az alapvető kötelességüket sem teljesítik – úgy lépnek színpadra, hogy a szöveget nem tanulták meg. Ráadásul az előzményekből kiderül, hogy a színház felújítás miatt napok óta nem üzemel, nincsenek előadások. Egressy már egy hete a városban van, a közösen játszott darabokat valószínűleg már korábban egyeztették, s bizonyára a szerepeket is rég kiosztották, lett volna idejük a tanulásra. Nem valószínű, hogy olyasfajta eset történt, mint amelyet Egressy kisebbik fia, az 1860-as évek elején vidéki színésznek szegődött Árpád leír: „Most pedig sietnem kell tanulni mai szerepemet mert reggel kaptam s a két ívet meghaladja”.⁴⁸ A francia királyt játszó Priel (Prielle) Péter álcázási kísérletéből úgy tűnik, hogy a fellépők igyekeztek valahogyan leplezni szereptudatlan-

44 Szentpétery Zsuzsanna Egressy Gábornak (Pest, 1854. okt. 3.), OSZK Kt., Levelestár.

45 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Debrecen, 1854. okt. 6.), OSZK Kt., Levelestár.

46 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Debrecen, 1854. szept. 22.), OSZK Kt., Levelestár.

47 A debreceni színjátszás történetét feldolgozó munka szerint 1853 és 1856 között Láng Boldizsár színgazgató vette bérbe a debreceni színházként funkcionáló, korábban magtárnak használt Nánássy-féle épületet, de kizárólagos játszási jog híján más társulatok is felléphettek. (Vö. *A debreceni színeszet története*, szerk. KATONA Ferenc, Debrecen, Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, 1976, 37.) Ez az állítás azonban nem vág egybe Csabai Pál 1854. szept. 10-én Egressynek írott levelével: „a' színház szét van bontva, egéshben újra csináltatom beljét 's ujra festetem [...]” Csabai eszerint nem lehetett alkalmi bérlő, ugyanis nem valószínű, hogy akkor a felújítást ő végeztette volna. Vö. Csabai Pál Egressy Gábornak (Debrecen, 1854. szept. 10.), OSZK Kt., Levelestár.

48 Egressy Árpád Szentpétery Zsuzsannának (Nagybecskerek, 1861. szept. 16.), OSZK Kt., Levelestár.

ságukat. Meglehet, hogy az ekkor egy éve színészkedő tizenhat éves Priel Péter éppen a nemigen kötelességtudó társaitól leste el a szöveg sapkába rejtését, ám valószínűleg annyira gyakorlatlan volt, hogy nem gondolta végig: mit tegyen akkor, ha ez nem válik be. A színpadról való kirohanását éppenséggel a színház műfajából adódóan jelként is értelmezheték volna a nézők (tétélezhető, hogy nem tudták kívülről a *Lear király* történetét), itt azonban biztosan nem ez történt – hiszen akkor Egressy nem foglalkozna annyit a rá nehezedő nyomással: vajon a közönség hajlandó lesz-e a következő fellépéseire eljönni. Úgy érzi, az ilyen jellegű, felkészületlenségből fakadó hibák nemcsak az előadás gördülékeny lebonyolítását lehetetlenítik el, de a legnagyobb sértésnek is minősíthetők a színésztársakkal (eszében sem lenne ott maradni, ha nem tett volna már ígéretet) és a közönséggel szemben.

Egressy a szöveg nem tudásával és a rögtönzéssel kapcsolatban ugyanezt az okfejtést hozza *A színészet könyvében*:

A szereptudás: a lehető legkisebb része azon nagy kötelességnek, melylyel a színész a színháznak, a közönségnek és önmagának tartozik. Azon szerepnemtudás pedig, mely hanyagság által már szokássá fajult: a legdurvább tiszteletlenség a művészet iránt; a fizető közönséggel szemben szándékos csalás, magára az illetőre nézve pedig erkölcsileg a legelvetemültebb önmegvetés: mely a lélek egyik legdrágább kincsét, a becsületet, folyvást a véletlen szeszélyének dobja oda játékszerűl. A ki szerepe szavaihoz egyedül a sugó kegyéből juthat: az erkölcsileg a sugólyukhoz van lánczolva; az önként fosztotta meg magát azon szellemi függetlenségtől, melyet egyedül a teljes készség biztos tudata adhat a színésznek [...]. A szereptudatlan folyvást abban a veszélyben forog, hogy közbotrány okozója lesz az által, hogy rutul megakad, s ezzel a mű folyamát megakasztja. Ezt ő folyamatosan érzi, s a hányszor a sugót meg nem érti: mindannyiszor idegen szavakat kénytelen rögtönözni az igaziak helyett; vagy pedig azon szünetet, mi alatt a sugót megértheti, szükségtelen némajátékkal szokta betölteni; mi által nemcsak a mű fejleményét késlelteti, hanem társai játékát is tönkre teszi. És hogy mégis egy kis tapsot erőszakolhasson ki a nézők avatatlanabb részétől: oly művészietlen, oly nyegle eszközökhöz folyamodik, hogy lelkiismeretes társait pirulni kényszeríti, míg a műértő, a szájalom és boszuság érzelmei közt adja jeleit elveszett türelmének.⁴⁹

A felkészületlenekre vonatkozó kitétel („hanyagság által már szokássá fajult”) jelzi, hogy a szereptudatlanság még a könyv írásakor, az 1860-as évek közepén is élő probléma. Egressy itt ugyan nem részletezi, hogy pontosan hol találkozik *szereptudatlanokkal*, de az eleven képből és a gyakori felbukkanásukra történő utalásból sejthető, hogy a debreceni esethez hasonló tapasztalataira, a vidéki együttesekkel való közreműködéseinek történet viszontagságokra céloz. Úgy véli, a színházi előadás multimedialitása miatt a felkészületlenségből adódó hibák s az azokat leplezni próbáló azonnali válaszok (rögtönzött szavak, némajáték) túlmutatnak a színész lámpalázán és az előadás megakadásán. A laikus közönség körében zavart keltenek, tapskényszerükből látszik, hogy ők a leplezési kísérleteket olyan értelmezendő jelnek tétélezik, amely

49 EGRESSY, *A színészet könyve*, i. m., 176–177.

a darab dramaturgiájából teljességgel hiányzik. Az ertő színházjárókat viszont nem lehet félrevezetni. A *színészet könyvében* azonban a rögtönzés tiltása nem egyedül a szakmával és a nézőkkel szemben elkövetett tiszteletlenség kiküszöböléséből eredeztethető. Azzal, hogy Egressy a tanoda hallgatóinak szánt tankönyvben a színész maximális felkészültségére figyelmeztet, és semmilyen fogózkodót nem ad arra nézve, hogy mit tegyen a kezdő színész, ha elakad a szövegében (például hogyan használja ki észrevétlenül a súdo jelenlétét), azt jelzi, hogy a színjátszás végre olyan minőségi szintre kerülhet, ahol ez nem lehet tárgyalásra méltó téma. Ám a hivatásosodás szempontjából nemcsak maga a részlet sokatmondó, hanem az is, ahogyan a könyv tematikájába illeszti. Mindez már csak akkor olvasható, miután a hallgató átrágtta magát a hangképzésen, a különböző tudatállapotok (álom, sejtalem, vízió, örület stb.) és érzelmek (szerelem, gyűlölet stb.) színrevitelét tárgyaló részekben. Vagyis Egressy a magyar színészet történetében olyan jelentőségteljes lépésnek, eredménynek tétélezi az intézményes színészképzés megindítását, hogy valószínűleg fel sem merül benne, hogy a Színi Tanoda jelenlegi vagy leendő tanulóját szereptudási kötelezettségére az első leckék között figyelmeztetnie kellene.

A debreceni esethez hasonló élmény éri Egressyt 1854. szeptember 11-én Nagykárolyban. Telt ház előtt *Hamletet* adja műkedvelőkkel:

Tegnap estve játsztam itt Károlyban első szerepemül Hamletet, tömött ház előtt, műkedvelőkkel; a tömérdék méreg, boszuság és fáradság miatt kimerült vagyok, csaknem a betegségig. Az előadásnak sok mindenféle malheurje volt. [...] Játék folytán egy pimasz neki támaszkodott a szinfal megetti deszkának és lámpástól együtt bedöntötte a szinpadot, s Laertest majd agyon ütötte.⁵⁰

A *sok mindenféle malör* közül valószínűleg azért éppen a szinpad bedöntését eleve-níti fel, mert így tudja a legjobban érzékeltetni feleségének, hogy a műkedvelőknek semmilyen szinpadi gyakorlata nincs. A *színészet könyve* szerint az előadás szinpad-ra alkalmazásának két előkészítő fázisa van: az olvasópróbák és a szinpadi próbák. A példa szempontjából most a második érdekes. Ezeken válik véglegessé a szinpadkép, „itt állapítják meg a jelenetek külső képletét. Megállapítják az egyes alakok helyét, jövetét, menetét”.⁵¹ Az első fellépéseikre készülő színészeknek nyilván ekkor mutatják meg, hogy addig, amíg a szerepüknek megfelelő jelenetre váraoznának, a szinpad mely részén kell állniuk. A deszkáknak nekitámaszkodó pimasz szinpadi gyakorlat híján valószínűleg fel sem méri, hogy a szinpadon és a kulisszák mögött minden egyes cselekedetének, lépésének tétje van. Egressy bosszankodásából úgy tűnik, hogy még a műkedvelőkkel való sokadik fellépése után sem tudja feldolgozni és megszokni az ilyesfajta viszontagságokat. Pedig hogy ezek mennyire gyakoriak lehetek, azt jól mutatja egy sikerrel végződő, szintén amatőr színjátszókkal játszott *Hamlet*-beli fellépése. 1854. november 20-án Nagybányáról így ír:

50 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Nagykároly, 1854. szept. 11.), OSZK Kt., Leveléstár.

51 EGRESSY, *A színészet könyve*, i. m., 202.

meghatározzuk első darabnak Hamletet [...]. De még ezentul főmérdek nehézség jött közbe; a szerepeket minduntalan visszaküldözték, s majd egyik mondott le majd a másik. Végre, 13 napi bizonytalanság és vesződések után Hamlet, tegnap Vasárnap, roppant számu közönség előtt színre jött. *Szerepét mindenki könyv nélkül tudta és sugó nélkül játszott; soha még Hamlet a vidéken így össze nem vágott mint itt ezen derék műkedvelökkel. A közönség bámult és tapsolt.*⁵²

Az idézet első részéből látszik, hogy az előadás hiába zárul sikerrel, a felkészülés bonyodalmai miatt nem tud teljes mértékben felülkerekedni a szokványos bosszankodásain, nem képes elhallgatni, hogy itt sem ment minden felhőtlenül. Ugyanakkor érzékletes önmagában a bemutatóra vonatkozó rész is – Egressy komoly hírértéket tulajdonít annak, hogy a végén a műkedvelő színészek tudták a szerepeket és sugó nélkül játszottak. Ebből világosan kitűnik, hogy a legtöbb, műkedvelőkkel játszott előadás éppen a leírtakkal ellenkezőleg zajlott: a siralmas szövegtudás miatt a sugó nélkülözhetetlen volt. Még ha a közönségre értett szavait túlzónak is hisszük, a jelentőségteljes ige (*bámult*) azt sugallja, hogy a nézőket nagyon meglepte ez a teljesítmény, egyáltalán nem ilyen produkciókhoz voltak szokva.

Egressy műkedvelőségről vallott nézetei jóval összetettebbek, mint az a feleségének írott levelek alapján látszik. E levelekben leginkább „szakmai” teljesítményük iránti ellenszenvé fajsúlyos, s az nem derül ki, hogy a vidéki színjátszásban játszott szerepvállalásukat hogyan értékeli. Úgy látom, a nyilvánosság előtt, a publikációiban nem vállalja fel első perctől a véleményét. A Magyar Sajtóban 1855 és 1857 között *Levelek a színvilágból* címmel megjelentetett cikksorozatának 1855. október 27-ére datált darabjában így ír: „Emlékezel, minő divatban volt a szinpadi műkedvelés hazaszerte 1847 körül. Ma már az akkori műkedvelő társulatoknak csak hire van fenn. Én még szerencsés valék egy év előtt ily kellemes körökben működni Ugocsában és Szatmárban.”⁵³ Ez utóbbi állítás a feleségének írott 1854-es levelek ismeretében kétségesnek tűnik. 1854. augusztus 28-án ugyanis a következőket írja Szatmárról: „Itt már kettőt játsztam iszonyu kinnal, és felfogadtam hogy soha többé műkedvelőkkel nem játszom; tegnap még 7 óraker sem volt ember Marcellus szerepére, mikor a játéknak kezdődnie kellett volna, – sem egy darab butor.”⁵⁴ Később, a nevéhez fűződő szakmai fórumokban, kiadványokban, amikor már tétje lesz a hivatásos színészet definiálásának, elhagyja a személyeskedést, s feladatának érzi, hogy a műkedvelőség színjátszásban betöltött helyét értékelje, behatárolja. Amikor 1860-ban az általa szerkesztett Magyar Színházi Lapba (1860. január 1.–december 29.) Pap Zsigmond *A műkedvelőség hazánkban* címmel cikket küld megjelentetésre, akkor Egressy csak azzal a feltétellel fogadja el közlésre, ha szerkesztői megjegyzést fűzhet a címhez.⁵⁵ Pap Zsigmond

52 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Nagybánya, 1854. nov. 20.), OSZK Kt., Levelestár. (Kiemelés tőlem – Sz. L.)

53 EGRESSY Gábor, *Levelek a színvilágból IV.* = Egressy Galambos Gábor emléke, saját műveiből siremléke javára rendezték fiai, Pest, Emich Gusztáv, 1867, 243.

54 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Szatmár, 1854. aug. 28.), OSZK Kt., Levelestár.

55 Erről bővebben: SZALISZNYÓ Lilla, *Ami szegény Hamlettől telnek: A hivatásos színési identitás proble-*

(akinek nevét Egressy többször említi magánleveleiben, műkedvelő társulatok szervezőjeként) publikációjában a műkedvelőség vidéki színjátszásban betöltött nélkülözhetetlen szerepéről ír, s a dilettánsok nagysikerű produkcióit méltatja. A cikk a következő szerkesztői megjegyzéssel jelent meg:

Az iskolázott műgyakorlatot a műkedvelőségtől (dilettantismus) a műtudomány szigorúan elkülönzi. A műkedvelőség más művelt országokban a közhelyekről régen visszavonult a magánosok termeibe. Nálunk még nyilvánosan szerepel; sőt néhol épen most van lehetkezőben és kelendőben, melly tündemény hazai helyzetünk sajátserűségében leli jelentőségét és magyarázatát.⁵⁶

Egressy ezt a megállapítást ismétli meg *A színészet könyve* bevezetőjében, azzal a kiegészítéssel, hogy a Színi Tanoda létrehozásával mindez jogerőre is emelkedett: „a becsülettel végzett tanulók kezébe oly bizonyítványt is fog adni, mely által az állam maga emel válaszfalat egyfelől a művészet jogosult gyakornokai között, másfelől a műkedvelők és naturalisták között”.⁵⁷ Hogy ez a tételmondat bekerült a kezdő színészek alapvetően gyakorlati felkészülését segítő tankönyvbe, az annak köszönhető, hogy Egressy szerint a szakmaiság legitimálásakor számot kell vetni ezzel a problémával.

Ünnepnapok vidéken

Rakodczay Pál kimutatása szerint Egressy a vidéki vendégszereplései során 121 különböző drámában lépett színre. Kedvelt és rendszeresen játszott darabjai közé tartozott a Shakespeare-műveken túl Johann Ludwig Deinhardstein *Garrick Bristolban*, Johann Wolfgang von Goethe *Clavigo*, Obernyik Károly *Brankovics György*, Eugène Scribe *A cárnő*, *Egy pohár víz*, August von Kotzebue *Legjobb az egyenes út*, id. Alexandre Dumas *Edmund Kean*, *A párisi adós* (N. után franciából fordította Szemere Pál), valamint Katona József *Bánk bán* című drámája.⁵⁸ A bosszankodásait megörökítő levelek visszatérő motívumának azonban csak a Shakespeare-drámák tekinthetők. Rakodczay szerint a színész a színtársulatokkal való együttműködése során a *Hamletet* Erdélyben és vidéken 52-szer, a *Lear királyt* 37-szer, az *Otellt* 10-szer, a *Coriolanust* pedig 7-szer adta.⁵⁹ Egressy 1854-re már komoly előrelépéseket tett a Shakespeare-drámák magyarországi színpadi meghonosításában. A Pesti Magyar, illetve Nemzeti Színház történetében ő

matikája Egressy Gábor *Magyar Színházi Lapjában*, It, 94(2013), 67–68, 74–75.

56 Magyar Színházi Lap, 1(1860)/25 (jún. 16.), 201–202.

57 EGRESSY, *A színészet könyve*, i. m., 18. (Kiemelés tőlem – Sz. L.)

58 RAKODCZAY PÁL, *Egressy Gábor és kora*, Bp., Singer és Wolfner, 1911, II, 553–576.

59 Ezek viszonyszámok; Rakodczay bevallottan nem nézett át minden sajtóorgániumot és fennmaradt színlapot. Ráadásul ezekhez még hozzá kell számolnunk a kisebb társulatokkal és a műkedvelőkkel való együttműködéseit is. Ők aligha éltek azzal a lehetőséggel, hogy fizetett hirdetés formájában megjelentessék műsorukat. Vö. *uo.*, 581.

volt az első színész, aki jutalomjátékaul Shakespeare-művet választott.⁶⁰ A főszereplésével adott 1838-as *Lear király*-bemutatót szintén premierként és jutalomjátékaként 1839-ben a *Hamlet*, 1842-ben a *Coriolanus*, 1843-ban a *Macbeth*, 1845-ben pedig a *IV. Henrik* követte. Ezek közül a Nemzeti Színház használatára ő fordította németből a *Macbethet*, társfordítóként pedig közreműködött a *Lear király*, a *Coriolanus*, a *IV. Henrik* és a *Tévedések vígjátéka* átültetésében. Az 1848-as *Indítvány a szellemhonosítás ügyében* című cikkében már a Shakespeare-drámák tananyagká formálására is javaslatot tett.⁶¹ Ezt az elképzelését aztán *A színészet könyvében* meg is valósította.⁶² Nyilvánvaló, hogy Egressy értékrendjében ezek a klasszikus darabok képviselték a magaskultúrát, s a színészi nagyság kibontakoztatása elképzelhetetlen volt számára a nagy volumenű Shakespeare-szerepek színrevitele nélkül.

Kerényi Ferenc az 1840-es évek kapcsán rámutatott arra, hogy a vidéki együttesek vegyes profilúak voltak, s akkor lehettek igazán sikeresek, ha bohózzattal, szomorújátékkal, népszínművel és operával (utóbbiakat többnyire rövidítve) egyaránt jelentkeztek.⁶³ Az előadási feltételek és a műsorarány persze társulatonként változott, a középtársulatoknak nem minden esetben volt énekesszínésze vagy megfelelő technikai felszereltsége az operajátszához.⁶⁴ Az 1850-es években ez a műsorréteg a szabadkai színház példáját ismerve alig változott. Továbbra is a vígjátékok és a népszínművek voltak túlsúlyban, de szép számmal szerepeltek operák és szomorújátékok (pl. krónikásdrámák: Jókai Mór *Szigetvári vértanúk* és *Dózsa György*, Jósika Miklós *Két Barcsai* stb.) is. Ebben az időben Shakespeare művei Szabadkán főként Egressy Gábor vendéjjátékainak köszönhetően kerültek be a repertoárba.⁶⁵ Nem tárta fel viszont a szakirodalom Hegedűs Lajos színigazgatónak azokat az Egressyhez írott leveleit, amelyekből kitűnik, hogy a Shakespeare-darabok színrevitelét kifejezetten a szabadkai színházvezetés kérte. Hegedűs úgy gondolta, Egressy meghívása azért is szerencsés számukra, mert segítségével pótolhatják a könyvtárukból eddig hiányzó Shakespeare-szövegeket:

Társammal együtt ezen darabokat óhajtanánk fel lépéseidül
Coriolan.
Lear
Richard.

60 HAJDU ALGERNON László, *A Nemzeti Színház műsorlexikona*, Bp., 1944, I. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, BQ 792/796.)

61 EGRESSY Gábor, *Indítvány a szellemhonosítás ügyében*, Életképek, 1848/8 (febr. 20.), 227.

62 Erről részletesen: SZALISZNYÓ Lilla, „Nem volna jó a Kisfaludy-Társaság kérdésére felelnünk?": A Shakespeare-t játszó és tanító Egressy Gábor = Médiások, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére, szerk. PUSZTAI Bertalan, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 107–127.

63 KERÉNYI, *A régi magyar...*, i. m., 501.

64 Uo., 504.

65 GEROLD László, *Száz év színház: Dráma és színjátás Szabadkán a XIX. században (1816–1918)*, Újvidék, Forum, 1990, 182–183, 189.

Brankovics.

Czárnő.

Pohár víz. –

Ezen darabok itt leg nagyobb jövedelmeket tehetik, így lesz dicsőség 's pénz is. – de ezekből itt csak Pohár víz, és Richard van meg. a' többit kérlek hoznád le magaddal, úgy is le iratunk belőlle vagy kettőt [...].⁶⁶

42350EZ XKK² xhqñ{ co '70uj^a o

Bartha Katalin Ágnes Shakespeare 19. századi erdélyi magyar nyelvű recepcióját vizsgálva kimutatta, hogy Kolozsvárott 1838 és 1850 között mindössze tizenhét, 1853 és 1866 között pedig harminchét Shakespeare-előadást tartottak, s ezek többsége is leginkább egy Pestről érkezett vendégszínész jóvoltából került színre.⁶⁷ Abból, hogy a debreceni társulat egyetlen színpadra lépett tagja sem tudta szerepét, sejthető, hogy a *Lear király* még az 1850-es évek közepén sem volt a műsorrendjükben. Ám a debreceniek ezzel nem voltak egyedül: az 1850-es évek második felében és az 1860-as évek elején a vidéki társulatigazgatók a játérend egyeztetésekor egymás után arra kérték Egressyt, hogy a vendégjátékain általa műsorra tűzött Shakespeare-darabok szövegét küldje el előre, mert náluk nincs meg. Például a húsz fős társulatával 1860 tavaszán Nagykőrösön tartózkodó Futó János március 24-én jelzi Egressynek (úgy számoltak, hogy a vendégszínész április 12-én érkezik), hogy a *Hamlet* és *A makrancos hölgy* a könyvtárban nem elérhető, a szövegek ismeretlenek előttük: „kérném e darabokat – ha lehet szerepestől – a legelső posta alkalommal elküldeni, hogy a nagyhétben tanulmányozhassuk, – s azokból emlékpróbákat tarthassunk”.⁶⁸

A Nemzeti Színház gyakorlatához hasonlóan vidéken is rövidítve adták a Shakespeare-dramákat. Egressy egyik leveléből tudjuk, hogy a színésznek az *Otello*ból több rövidített példánya volt otthon, s úgy tűnik, az egyes változatokat vagy felváltva használta, vagy a következő fellépésre vidéken ezekből ollózott össze egy újabb húzott változatot: „minthogy Othelloból több hiányos példány van nálam, tehát mind azt küldd el a mit csak Othello cím alatt találsz a darabok közt”.⁶⁹ Hogy végül melyik variánst használták, az valószínűleg leginkább a színtársulatok taglétszámától függött. Pázmán Mihály színiigazgató például Máramaroszigetről arról biztosítja Egressyt, hogy a *Hamlet*et előadhatják „5 nőszemély – 's 8 használható férfival”.⁷⁰ De a vidéki társulatok szöveghiányán túl a saját példányokhoz való ragaszkodás azzal is összefügghet, hogy a Shakespeare-darabokat országszerte a legkülönbözőbb vágott változatban játszották (a Nemzeti Színház sűgópéldányai nem voltak mások számára elérhető), s Egressy címszereplőként nyilván az általa betanult szöveghez akarta tartani magát. Valószínűleg nagyon ritka, meglehet, egyszeri eset volt, amikor Dráguss Károly vidéki színiigazgató 1862. július 30-án többszöri együttműködés után arról biztosította a

66 Hegedűs Lajos Egressy Gábornak (Szabadka, 1856. dec. 18.), OSZK Kt., Levelestár.

67 BARTHA Katalin Ágnes, *Shakespeare Erdélyben (XIX. századi magyar nyelvű recepció)*, Bp., Argumentum, 2010 (Irodalomtörténeti Füzetek, 167), 140.

68 Futó János Egressy Gábornak (Nagykőrös, 1860. márc. 24.), OSZK Kt., Levelestár.

69 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Debrecen, 1854. szept. 22.), OSZK Kt., Levelestár.

70 Pázmán Mihály Egressy Gábornak (Máramarosziget, 1854. aug. 2.), OSZK Kt., Levelestár.

színészt, hogy Szombathelyre a *Hamletet* nem szükséges előre elküldenie, mert megvan „úgy mint ön játsza”.⁷¹

Egressy célja tehát a Shakespeare-darabok vidéki színpadra állításával egy szélesebb körű népszerűsítés volt. Így könnyen elképzelhető, hogy az idézett játékleírások során a túlzott felháborodása abból is fakadt, hogy a mulasztások éppen a Shakespeare-előadások közben történtek. A többhetes vendégjátékok alkalmával lehetősége volt kettő, esetleg három Shakespeare-dráma bemutatására. Ilyenkor általában úgy rendelkezett, hogy a kezdő- és a záródarab Shakespeare legyen. Ahol három-négy előadásra szerződött (ez volt az általános), ott többnyire csak egyet tudott műsorra tűzni. Egressy a leggyengébb együttesekkel (színtársulatokkal és műkedvelőkkel egyaránt) is Shakespeare-t játszatott. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy mindenáron saját színészi nagyságát szerette volna fitogtatni, hiszen az akadozó Shakespeare-előadások közepette aligha sikerült teljes mértékben előhívnia azt a szakértelmet és tudást, amely a pesti előadások alkalmával a színrelépésekor ebben az időben már magától értetődő volt. Úgy tűnik, a Shakespeare-drámák vidéki színreviteléhez való ragaszkodásának hátterében egyrészt valamiféle küldetéstudat áll, hiszen még az általában jól jövedelmező vendégszerepléseinek sikerét is hajlandó volt kockára tenni. (A Nemzeti Színház másik vezető prózaszínésze, Feleki Miklós nem akart ilyen áldozatos munkát vállalni, ő úgy gondolta, hogy a vidéki színészeknek „Shakspeare esti és reggeli imádságuk legyen – azzal feküdjenek, keljenek; de színpadra ne vigyék, mert benne a művészet istenét feszítik meg, s állítják pellengérré”.⁷²) Másrészt valószínűleg Egressy vidéken akart kitorzni abból a megszorításból, amit a Nemzeti Színház műsorpolitikája és nézőigénye diktált – a Shakespeare-drámák Pesten nem tartoztak a közkedvelt, közönségcsalogató darabok közé. A Bartha által az erdélyi Shakespeare-előadásokra vonatkoztatott adatok a pesti előadásszámok ismeretében korántsem lehetnek meglepőek. A Nemzeti Színház műsorlexikona szerint 1837 és 1866 között (Egressy pesti pályafutása alatt) a *Lear királyt* 32-szer, a *Hamletet* 39-szer, a *Coriolanust* 22-szer, az *Otellót* 25-ször, a *Macbethet* 8-szor, a *III. Richárdot* 14-szer, a *IV. Henriket* 11-szer adták.⁷³ Egressy címszereplőként a *Lear királyban* 19-szer, a *Hamletben* 27-szer, a *Coriolanusban* 17-szer, az *Otellóban* 9-szer, a *Macbethben* 3-szor, a *III. Richárdban* 2-szer, a *IV. Henrikben* 9-szer lépett színpadra.⁷⁴ A főszereplésével adott 1839-es *Hamlet*-bemutatóra bérletszünetben 698, az 1843-as *Macbethre* 608 jegy kelt el;⁷⁵ a színház 2300–2400 férőhelyes volt. Egressy hiába volt Pesten elismert művész, e számadatok szerint a rendszeresen színházba járó fővárosi közönség többnyire csak egy újonnan szerződött tag vagy egy külföldről érkező vendégszínész esetében helyezte a fellépő személyét előbbre a darabban szemben.

Ezt az észrevételt megerősíti Bártfay László egykorú naplója. Bártfay 1839 novemberében megjegyzi, hogy Egressy Gábor *Hamlet*-jutalomjátékán közép számmal voltak a

71 Dráguss Károly Egressy Gábornak (Szombathely, 1862. júl. 30.), OSZK Kt., Levelestár.

72 FELEKI Miklós, *Jegyzetek a magyar vandor színészetéről = Színházi naptár 1857. évre*, szerk. gr. BETHLEN Miklós (Bolnai), DOBSA Lajos, TÓTH Kálmán, Pest, Emich Gusztáv, 1856, 276.

73 HAJDU ALGERNON, *i. m.*, 17, 29, 37, 41, 43, 44, 49.

74 RAKODCZAY, *i. m.*, 554–555.

75 KERÉNYI, *A régi magyar...*, *i. m.*, 375–376.

színházban,⁷⁶ majd amikor néhány hónappal később, 1840 januárjában Laborfalvi Róza jutalomjátékokor az eset megismétlődik, már nem elégszik meg a tömör bejegyzéssel, a nézőkkel szembeni ellenérzését is kifejti.⁷⁷ Úgy véli, erkölcsi kötelesség megjelenni egy vezető színész jutalomjátékán, mint Kalla Zsuzsa írja: „Bártfay szilárd meggyőződése, hogy a színháznak missziója van [...]”.⁷⁸ Hogy a pesti érdektelenség ellenére Egressy vidéki vendégjátékain mégis telt házak voltak (nyilván a Nemzeti Színház és a vidéki játszóhelyek befogadóképességét nem lehet összehasonlítani), az valószínűleg egyfelől éppen ennek ellenkezőjével magyarázható: a szórakozásban nem bővelkedő vidéki közönséget az országos hírnevű színész vonzotta a játszóhelyekre. Abból, ahogyan Egressy egy-egy városban, faluban történő fogadtatását leírja, látszik, hogy ottléte kiemelt eseménynek számított a közösség életében:

igen sok derék lelkes családdal ismerkedtünk meg, kik jóságaikkal elárasztottak bennünket [Egressy magával vitte a lányát, Etelkát]; szóval édes, ezen egész körutunk addig a pontig valóságos diadalpálya volt, hol a szó teljes értelmében virágokon vándoroltunk. Szatmárról már itt is fölkerestek bennünket, – a Postamesterék – Fodor Imre-ék, kiknél ott szállva voltunk, és igen hínak bennünket, hogy Szüretre menjünk oda.⁷⁹

Másfelől abban, hogy a Shakespeare-drámákat anélkül vihette színre, hogy bármiféle közönségigényhez feltétlenül igazodnia kellett volna, az is szerepet játszhatott, hogy olyan műsort részesített előnyben, amely a vidéki társulatok játékrendjéből szinte teljesen hiányzott. Egyetlen eset volt, amikor Egressy ezeket az ütökártyákat nem tudta kihasználni: ha olyan helyre érkezett, ahol közvetlenül előtte egy másik vendégművész az abszolút népszerűnek számító zenés népszínművel vagy operával lépett fel. Ilyenkor a tragédia, bárki is legyen a főszereplője, nem keltette fel az érdeklődést:

Tegnap léptem itt fel először Brankovicsban, üres ház előtt. Nem akartam folytatni vendégjátékaimat, de rábeszéltek, hogy tegyek még egypár kísérletet. Három napi szünet után Hamletet és Leart fogom adni. Kedvetlenül teszem, mert illy csufot soha nem tett még rajtam közönség, de meggondoltam, hogy ha már kudarczsal kell innen elmennem: mindegy akár most akár néhány nap mulva. Szigeti volt itt, s ez is csak népszínműveivel tudta becsalni e parasztokat. Tóth jött utána, ennek már üres házai voltak. Utánam Füredi jő, az is majd bedanolja őket.⁸⁰

Szigeti Józsefnek és Füredi Mihálynak azonban nemcsak azért lehetett kedvezőbb a helyzete vendégszínészként, mert a zenés művek a korban sikerdarabnak számítottak, hanem azért is, mert a társulatok ezeket a szövegeket jóval könnyebben megtanulták.

76 *Bártfay László naplói*, kiad., utószó KALLA Zsuzsa, Bp., Ráció, 2010, 278.

77 *Uo.*, 312.

78 KALLA Zsuzsa, „Mivégykor talán lehetni álmodoztam”: *A naplók és Bártfay = uo.*, 627.

79 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Debrecen, 1854. szept. 22.), OSZK Kt., Levelestár.

80 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Szeged, 1858. júl. 9.), OSZK Kt., Levelestár.

Mint Egressy Árpád 1864-ben apjához írott leveléből kiderül, ez annál is inkább fontos tényező, mert egy jobb szintársulatnál a fellépések gyors egymásutánban követték egymást. A színészi pályáját nemrég kezdő Egressy Árpád így jellemzi a Szuper Károly társulatánál töltött mindennapjait: „eddigi hallgatásomért bocsánatot kérve, mentségemül meg kell említenem azon körülményt, hogy mióta Szupernél vagyok – a hétfő és a pénteki napokat kivéve – mindennap játszom, a darabok előttem ujak és ismeretlenek lévén: a szerepek tanulása minden időmet igénybe veszik”.⁸¹

Egressy Gábor szemszögéből egyáltalán nem derül ki, hogy a Shakespeare-darabok vidéki színpadra állításával milyen terhet rótt a társulatokra. Erről egyedül a vidéki színingazgatók hozzá írott leveleiben találunk némi információt. Noha ők minden alkalommal fejet hajtottak Egressy akarata előtt, a közös fellépések egyeztetésekor egyszer sem mondtak nemet az általa kiválasztott Shakespeare-drámákra, a szövegek hiányával mégis finoman jelezni próbálták, hogy e darabok betanulása nehéz feladat számukra (ez persze nem menti fel azokat az együtteseket, amelyek még a fáradságot sem vették a szövegtanulásra, különösen, ha még idejük is volt rá). Egy új mű memorizálása és próbálása időigényes, plusz feladattal jár, hiszen minderre az önálló előadásaik között kell időt szakítaniuk. Ha a színingazgatók és Egressy feleségéhez írott levelei alapján nyomon követjük egy-egy vendéjáték alakulástörténetét, akkor látszik, hogy Egressyt nem foglalkoztatta, hogy a vidéki társulatok mindennapjait mennyire bolygatja fel a Shakespeare-darabok betanulása, élete végéig ragaszkodott a gyakorlatához, 1865 nyarán is úgy készült a vendégszerepléseire, hogy a *Hamlet* a repertoárjában volt. Egyetlen olyan példát találtam, amikor egy színingazgató egy személyes sérelem okán az előadások után nyíltan megírta Egressynek, hogy a darabválasztása megterhelő volt számukra. Az együttesével Nagyváradon tartózkodó Molnár György 1857 októberében számon kérte Egressyt: igaz-e, hogy azt terjesztette róluk, hogy az összes működő együttes között ők a leggyengébbek?

Egressy ur távoztával pár napra a' sas fogadó éttermében estelizés alkalmával a' szép rövid mult fölött beszélgeténk, midőn egy ifju azt mondja „Egressy Gábor ur itt ez asztalnál nem tudom melyik előadás után azt mondá – Sajnálom Önöket Nváradiak, mert sok rosz és gyöngé társulattal – mükedvelőkkel játsztam, de ilyen rosszal még soha mint az önök szintársulata!!”

Én elképedve megvallom ellene mondék, 's mint pletykaságot bélyegezém az egész beszédet, mely csak ki buvó ajtó akar lenni a színészet pártolása elől – Lett légyen mondvá vagy nem, az ilyes szavak rendesen azt szülik a' közönségben, hogy a színházból elmaradnak, 's bár ezt most még nem, de később éreznők; az ifju szörnyü komolysággal állítá a fenn írt szavakat és én óhajtottam meg kérdezni Egressy urat hogy igaz e mit hiszek t. i. hogy nem mondá azon szavakat, melyek a' közönségben oly ajkrol mint t. Öné rosz gyökeret vernek. Én és mi tudjuk, őszintén valljuk hogy gyöngé testület vagyunk, de igyekezetünket bátran merjük fennen hirdetni – és hinni, mit *ha Egressy ur vissza pillant azon nehéz, ránk nézve uj darabokra – szinte meg fogja – nekünk adni azt, a' miért*

81 Egressy Árpád Egressy Gábornak (Pápa, 1864. máj. 20.), OSZK Kt., Levelestár.

42350E7XKQ2xhgnf co '70h^a 9
 éppen nem érdemelnek hogy valaki azon közönséget sajnálja melynek mi szerény igyekezetü
 előadásainkkal eleget tenni iparkodunk.⁸²

Egressy az első négy előadás után feleségének *gyenge, de szorgalmas* együttesként írta le a nagyváradiakat. Játszották a *Lear királyt* és a *Hamletet*, Dumas-tól az *Edmund Keant* és Scribe-től *A cárnőt*. Arról nem tett említést, hogy az előadások hogy sikerültek, s különösebb felháborodásnak sincs nyoma a Nagyváradról küldött leveleiben.⁸³ Kézirat híján nem tudom, hogy Egressy válaszolt-e az őt ért vádakra, s valóban mondott-e ilyesmit. Az viszont biztos, hogy Molnár hiába bizonygatta, hogy azért tűnhetett különösen gyengének a társulata, mert a vendéglőadások során nehéz darabokat játszottak, a példákából bebizonyosodott, hogy Egressy számára a szakmai színvonal meghatározásakor egy tragédia (főként egy Shakespeare-dráma) eljátszásakor tanúsított tudás volt mérvadó. Arról feleségének egyetlenegy levélben sem ír, hogy a vígjátékok előadásakor történtek-e mulasztások. Tehát amikor egy-egy társulat szakmaiságát megkérdőjelezte, akkor arra gondolt, hogy a komoly darabok színrevitelében nem tudnak helytállni.

Javaslatok a vidéki színészet „salaktalanítására” és nemesítésére

Az 1840-es évek közepétől a sajtóban időről időre felbukkantak a vidéki színjátszás hanyatlására figyelmeztető cikkek. Az érintett időszakban a vidéki színigazgatók közül Sepsy Károly és Futó János, a pesti vezető színészek közül pedig Egressy Gábor és Feleki Miklós publikációit érdemes említeni.⁸⁴ Mindannyian szükségesnek érzik a szakmára alkalmatlanok kiszűrését és a társulatok működésének országos szabályozását, kifogásolják a vidéki színészek felkészületlenségét és erkölcsi kihágásait. Sepsy, Futó és Feleki cikke inkább problémafelvető jellegű: összeszedik ugyan a vidéki színészet szakmai előrehaladását hátráltató tényezőket, de csak egy-egy baj lehetséges orvoslásával foglalkoznak. Egressy viszont mind az 1846-os *Színház és nemzet*, mind az 1856-os *A színház hajdan és most* című írásában átfogó tervezetet tárgyal – megoldást javasol a vidéki színjátszás felzárkózását nehezítő összes akadályra.

Egressy 1846-ban a színészet országos szintű reformtervezetével áll elő.⁸⁵ Úgy véli, a színjátszás intézményesülése (Nemzeti Színház megléte) után az egész magyar színésztársadalom sorsát rendezni kellene. Pontos pénzügyi számításokat adva sürgeti a nyugdíjintézet és a színészképző iskola alapítását, a színészek „polgárosítását”,⁸⁶

82 Molnár György Egressy Gábornak (Nagyvárad, 1857. okt. 17.), OSZK Kt., Levelestár. (Kiemelés tőlem – Sz. L.)

83 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Nagyvárad, 1857. szept. 20., szept. 25.), OSZK Kt., Levelestár.

84 SEPSY, *i. m.*, 1155–1162; FUTÓ *i. m.*, I–II, Magyar Sajtó, 2(1856), okt. 10., okt. 11.; FELEKI, *i. m.*, 276.

85 A cikksorozatot lásd: EGRESSY Gábor, *Színház és nemzet I–VI*, Pesti Hírlap, 1846. dec. 10., 381–382; dec. 13., 389–390; dec. 15., 393–394; dec. 17., 397–398; dec. 18., 401–402; dec. 24., 413–414.

86 Az 1840. XLIV. törvénycikk értelmében a Nemzeti Színház színészei hiába lettek állami alkalmazottak, az 1843–1844. évi országgyűlésen a vármegyei választójogi reformról szóló vitán, amikor azt tár-

Magyarország egész területére és Erdélyre kiterjesztett színházkerületi rendszer kialakítását (két-három vármegyéhez tartozna egy színház, s a társulata nyáron vándorcsapatként a kerület különféle városaiba járna előadni)⁸⁷ és a vidéki színészet továbbképzését. Elképzelése szerint a szakmai színvonal előmozdítása, emelése együtt járna a társadalmi presztízs megszerzésével. Ahhoz, hogy a színészetet értelmiségi foglalkozásnak, a társadalmi hierarchiába befogadható hivatásnak törvényesen elismerjék, vagyis szóhasználatával élve „polgárosítsák”, arra van szükség, hogy „a’ színészet országszerte szabályoztassék. Mert hiszen a’ státus nem oszthat polgári jogokat ingyen – ’s föltétlenül, egy rendetlen tömegnek; hanem mint szerződő félnek, biztositnia kell magát, hogy a’ jogért, mellyet ad, hasonló becsű szolgálatot adjon vissza – cserében. Azért a’ státus kiköti világosan, hogy az adott jogokért minő szolgálatot; tehát a szolgálatra minő képességet kíván, minden tagjától a’ polgárosított osztálynak.”⁸⁸ Nem ennek a tanulmánynak a tárgya, hogy megvizsgálja a tervezet relevanciáját az egykorú színháztörténeti fejlemények kontextusában (1846-ban valóban volt-e már reális esély arra, hogy rövid időn belül színészképző intézményt hozzanak létre, volt-e elegendő pénz a Nemzeti Színház színészeinek nyugdíjalapjához stb.), itt csupán a vidéki színészek szakmaiságára vonatkozó részekkel foglalkozom.

Egressy szerint a negyvenöt év alatti vidéki színjátszóknak négyéves felkészülés után Pesten a műtudományi bizottság előtt az alábbi tárgyakból számot kellene adni: „A színészzel közvetlen egybefüggő iskolai tanulmányok, minők például: nyelvtan, aethetica, lélektan, szónoklat, történet, dramaturgiai ismeretek stb.”⁸⁹ (A negyvenöt év felettiek alkalmazásáról az eddigi szakmai és erkölcsi előmenetelük alapján kell dönteni.) A vizsgarendszer bevezetésével kiszűrhetnék a szakmára alkalmatlanokat (mint írja, a színészet még mindig küzd azzal a jogos megítéléssel, hogy „e pálya munkakerülők, korhely kicsapongók, sőt büntetettek’ menedéke”⁹⁰), s „négy év’ múltával, egy lehetőleg kimustrált színészi kar állhatna készen a’ státus rendelkezésére.”⁹¹ Itt és a következőkben tárgyalandó 1856-os reformtervezettel kapcsolatban is fontos megjegyezni, hogy a vidéki színészek felzárkóztatására tett javaslatait csak úgy látja megvalósíthatónak, ha minden más kitétel teljesül.

gyalták, hogy képzettségük és hivatásuk folyamatos gyakorlása alapján mely foglalkozási csoportokra terjesszék ki a választójogot (tanítók, orvosok, egyetemi oklevéllel rendelkező sebészek, egyetemi tanárok, ügyvédek, mérnökök, gyógyszerészek, akadémiai művészek, a Magyar Tudós Társaság tagjai), a színészek nem kerültek szóba. Erről lásd: Kovács Ferenc, *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója*, Bp., Franklin-Társulat, 1894, III, 353–354. Erről részletesebben ír RAJNAI Edit, *A színházkerületi rendszer kialakulása (1879–1905)*, PhD-értekezés kézirat, Bp., ELTE BTK, 2010, 37–42. Köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy e munkára felhívta a figyelmemet.

87 Sepsy Károly tíz vándortársulat (a kormány által kinevezett színigazgatók vezetésével és válogatott színészekből) fenntartását és szabályozott útvonaluk kijelölését sürgette. Vö. SEPSY, *i. m.*, 1155–1162. Egressy és Sepsy javaslatával foglalkozik KERÉNYI, *A vándorszínészet... i. m.*, 350–351. Egressy tervezetét értelmezi még RAJNAI, *A színházkerületi... i. m.*, 8–16.

88 EGRESSY, *Színház és nemzet III*, Pesti Hirlap, 1846. dec. 15., 393.

89 EGRESSY, *Színház és nemzet IV*, Pesti Hirlap, 1846. dec. 17., 397.

90 EGRESSY, *Színház és nemzet III*, Pesti Hirlap, 1846. dec. 15., 393.

91 EGRESSY, *Színház és nemzet IV*, Pesti Hirlap, 1846. dec. 17., 398.

Egressy az 1846-os cikkben további javaslatok előterjesztésére buzdít: „ha valaki jobb módot ajánland a' jelenen létező vidéki színésztestületet salakjaiból kitisztítani, hogy az megnemesülten 's egy országos alkalmazásra képesülten lépjen elő: én véleményemmel szerényen visszalépek”.⁹² Az övéhez hasonló átfogó tervvel senki sem jelentkezik, valószínűleg ez készteti arra, hogy tíz évvel később ismét erről a témáról publikáljon. 1856-ban *A színház hajdan és most* című cikkében a vidéki színjátszást illetően új keletű reformtervezetet tárgyal.⁹³ Főbb pontjai a következők: színházépítés, az évadok, a repertoár és a működési szabályzat (az intendáns, a színgazgató és a tagok kötelezettségei) meghatározása, színészek továbbképzése-vizsgáztatása, nyugdíjrendszer kiterjesztése a vidéki színészekre⁹⁴ (1852 novemberében megalakult a Nemzeti Színház Nyugdíjintézete). Itt már nem szól a színikerületi rendszer létrehozásáról és a szabályozott mozgásterű vándorcsoportokról. Úgy véli, egy esetleges vidéki színházépítési program végrehajtása után a színtársulatok tagjainak szakmai felzárkóztatására azért lenne szükség, hogy alkalmazni tudják őket az újonnan épült intézményeknél. Végig prózaszínészekről van szó, Egressy szerint „operát a vidéki színház nem tart, mert ez fényüzési cikk”.⁹⁵ 1856-ban már nem említi korhatárt, az a véleménye, hogy szakmai elhivatottságról csak akkor beszélhetünk, ha valaki dokumentálhatóan tizenhat éven keresztül „feddhetetlen jellemtisztaságot, buzgalmat és művészi haladást” tanúsít.⁹⁶ Egressy az 1846-os cikkben írtakhoz képest másféle vizsgarendszert javasol: a kezdő lépés, hogy minden vidéki színész megszerezze a képességlevelet. Amíg ez nem történik meg, a játzó nevét nem írhatják ki a színlapra. Először a pesti egyetem tanárainál kell vizsgázni „iskolai szaktudományokból”, majd a Nemzeti Színház színészeiből álló bizottmány előtt színészeti képességéről köteles számot adni a jelölt.⁹⁷ Itt már nem részletezi, hogy pontosan milyen vizsgatárgyakra gondol, de az 1846-os publikáció és a Színi Tanoda órái alapján lehet sejteni, hogy mit értett *iskolai szaktudományokon*. Mindkét esetben idetartozik a nyelvtan, az esztétika, a lélektan, valamint a magyar és egyetemes történelem.⁹⁸ Feltételezhetően nem véletlen, hogy a Színi Tanodában „a színészettel közvetlenül egybefüggő” tárgyak oktatását a bölcsészkar egyetemi tanárára bízták, a színészet elméleti és gyakorlati képzését

92 Uo.

93 EGRESSY Gábor, *A színház hajdan és most*, Kelet Népe, 1(1856), I/1–2, 75–93.

94 A vidéki színészek nyugdíjáról lásd még: FUTÓ János, *Vidéki színészetünk ügyében*, Magyar Sajtó, 2(1856), ápr. 26.

95 EGRESSY, *A színház hajdan...*, i. m., 84.

96 Uo., 87.

97 Uo., 86.

98 Azt ugyan nem jelöli ki, hogy az egyes tárgyakra milyen „szakirodalomból” kellene készülni, de körülbelül kitalálható, hogy 1856-ban nyelvészetre Gyergyai Ferenc újonnan megjelent *A nyelv sajtóságairól* című munkáját ajánlaná, esztétikára pedig a Kis János fordításában 1838-ban kiadott *Blair Hugo' retorikai és esztetikai leczkéi* című könyvből lehetne tanulni (*A színészet* könyvében ő maga erre hivatkozik). Színészetelméleti irodalmat még nem lehetett rajtuk számon kérni, a Magyar Színházi Lap 1860-as és *A színészet könyve* 1866-os megjelenéséig csak német nyelvű munkákat olvashattak volna.

pedig a Nemzeti Színház vezető színészeire. Hogy Egressynek kulcsszerepe volt a Színi Tanoda tanrendjének kialakításában, azt több forrás is igazolja. 1860 végén gróf Ráday Gedeon arra kéri a színészt, hogy körvonalazza egy szavalati iskola tervét, valamint rákérdez, hogy hajlandó lenne-e a tanítást magára vállalni.¹⁰⁰ Amikor 1864-ben bizonyossá válik az iskola közelgő megnyitása, őt kéri fel egy színészeti tankönyv írására.¹⁰¹ A tanodai oktatás kapcsán pedig az 1865. június 24-én kelt leveléből kiderül, hogy a tananyagot havonként ő határozza meg:

Az augusztusi tanrendet is elkészítettem s ide zárom. Ákos, ird le két példányban. Egyet a magunk számára; egyet az oskolának. Ez utóbbit körlevél gyanánt vigye el az intézeti szolga láttamozás végett minden növendékhez. Azért jó lesz, ha körlevél hátára az illetők névsorát is odairod. Vagy még czélszerűbb lesz, ha magát a „Foglalkozási naplót” fogja széthordani, s tudomás végett mutassa meg Szigetinek is. Szigligetinek magam fogom elküldeni.¹⁰²

A színésziskola felvételi rendszere is nagyon hasonlít Egressy 1856-os, akkor még a vidéki színészek vizsgáztatására vonatkozó elképzeléséhez. A jelentkezőktől tiszta beszédet és általános műveltséget vártak, valamint fel kellett mutatniuk az erkölcsi bizonyítványukat.¹⁰³ Az viszont semmilyen későbbi forrásból nem derül ki, hogy 1856-ban adott-e felkészülési időt. Ebben a tervzetben ugyanis a vidéki színészek számára az igazi megmérettetés csak a képességlevél megszerzése után kezdődik. A pesti vizsgát követően néhány előadás erejéig fel kell lépni a Nemzeti Színházban – ez mintegy jelképes színészavatás –, majd vidékre visszatérve másfél évtizeden keresztül évadról évadra példamutató magatartással és szorgalommal bizonyítani a pályára való alkalmasságot. (A tehetséges vidéki színészek alkalmi fellépése a Nemzeti Színházban bevett gyakorlat volt, sőt voltak olyanok is, akiket szerződtettek.) A képességlevél vidéken bizonyítványként használandó, az erkölcsi rovatban a magaviseletet, a művészi viselet rovatban a szakmai teljesítményt értékeli a színházvezetés. Ha valakinek tizenhat éven keresztül egyszer sem kifogásolják a magatartását és a felkészültségét, akkor a Nemzeti Színház tiszteletbeli tagja lesz, s ugyanolyan nyugdíj illeti, mint a pesti színészeket. Ha viszont figyelmeztetésben részesül, akkor fokozatosan elveszíti színészi jogait. Megrovást kell adni, ha a színész „iszákos, kártyás, garázda, hanyag” stb. Az intézkedés mértéke függ a megrovások számától. Aki egyszer kap felszólítást, az elveszti nyugdíjképeségét, aki kétszer, annak nevét többet nem írják ki a színlapra, „elveszti nyilvános nevét”, aki pedig háromszor, az halmazati „büntetést”

99 *A magyar színésztanoda berendezése*, Zenészeti Lapok, 5(1865)/15 (jan. 12.), 117; http://www.fidelio.hu/zeneszeti/tilapok/view.asp?p=l_1864_0117%2Ejpg (2012.12.13).

100 Egressy Gábor Méltóságos Gróf Ráday Gedeon Urnak az országos nemzeti Színház intendánsának (Pest, 1861. márc. 26.) = *A Nemzeti Színház levelesládájából*, közli REXA Dezső, ItK, 42(1932), 192–193.

101 Egressy Gábor Radnótfáy Sámuelnek (Pest, 1864. júl. 21.) = *Egressy Galambos Gábor emléke...*, i. m., 423.

102 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Gräfenberg, 1865. jún. 24.), OSZK Kt., Levelestár.

103 FÜLÖP Csaba, *A színészképzés intézményei = Magyar színház történet 1873–1920*, i. m., 388.

kap, elveszik a képességeiket, s nem ismerik el többé színésznek.¹⁰⁴ Egressy 1856-ban valószínűleg azért szigorítja a szakmai megmérettetés szabályait, mert 1854-ben és 1855-ben nagyon sokat tartózkodik vidéken, s egyre jobban kiismeri a színtársulatok belső életét.

A megrovások sorából látszik, hogy a vidéki színészek megítéltetése kapcsán a legtöbb problémát még az 1850-es évek közepén is a korántsem makulátlan erkölcsi viselkedés jelenti. Ezt azonban nemcsak a kihágásoktól önmagát távol tartó pesti vezető színész látja így, hanem a mindennapjait vidéki színészként, társulatigazgatóként élő Sepsy Károly is. (Sepsy azért jó példa, mert róla nem mondható, ami Egressyról esetleg igen, hogy csak azért nehezményezi a vidéki színészet helyzetét, mert ő maga egy rendkívül művelt és képzett színész.) Amikor Sepsy az 1847-ben megjelent *Levelek a vidéki színészet köréből* című publikációjában a vidéki színjátszás rendezését sürgeti, konkrét példákkal is alátámasztja a számára tarthatatlan vétségeket:

Vannak olly társulatok, hol maga az igazgató is korhely lévén, a legnagyobb drámát egyetlen diszitménynyel kiállítják, negyedmagukkal Belgrádot beveszik, s Zrinyit frakkban is kijátszák, sokszor pedig a dráma hősnője csak levélben jelenik meg! Vannak esetek, hogy a darab nincs meg, mit előadni akarnak, s találkozik egyén, ki a munkát fejéből, néhány látás és hallás után, leírja; továbbá nem egyszer történt meg, miszerint a darab a korcsmában elveszett, s a sugó hasából elsugta!!! [...] Némellykor pedig, részegség miatt, a darab be nem végezhetik.¹⁰⁵

Egressy felsorolásában az egyetlen szakmai kifogás, a *hanyagság* (ami feltehetően a szereptudatlanságra vonatkozik; Egressy ebben az értelemben nevezi „hanyag nép”-nek a debrecenieket) kettős jelentést hordoz. Egyfelől jelzi, hogy szakmai színvonaluk megrekedt a szereptudás szintjén (s ez, mint a debreceni példa mutatta, még a jobbik eset lehetett), s ezen nemigen akarnak változtatni, szabadidejüket inkább kocsmázással és kártyázással töltik. Másfelől azt sejteti, hogy a szereptudásnál több nem is várható tőlük. Ez utóbbira Egressy 1857-ben a *Szöváltás a színház naptára fölött* című írásában újra visszatér:

A vidéki színésztársak pedig értsék a mit beszélnek és tanulják meg szerepeiket. Ebből áll az egész. Közönségünk nem kívánja, hogy mindenki lángész legyen ki a színészzettel foglalkozik; de azt igényli, hogy minél kevesbbé született valaki színésznek annál kötelesebbnek érezze magát: a tehetség hiányát szorgalom által kárpótolni, takargatni, feledtetni. Nincs nagyobb gorombaság a közönség irányában, mint a szerepnemtudás.¹⁰⁶

Majd hozzáteszi: ha e kötelességüknek mégsem tesznek eleget, akkor ezt vállalják nyíltan, s írják ki a színlapra: „szerepnemtudásért elnézést kérünk”¹⁰⁷

104 EGRESSY, *A színház hajdan...*, i. m., 86–87.

105 SEPSY, i. m., 1156.

106 EGRESSY GÁBOR, *Szöváltás a színház naptára fölött = Színházi naptár 1857. évre*, i. m., 4–5.

107 *Uo.*, 5.

Egressy 1856-os tervét egyfelől elhamarkodottnak, a valós helyzettől elrugaszkodottnak tűnnek. Az 1850-es években még egyáltalán nem úgy néz ki, hogy az állandó vidéki színházak építése gyors egymásutánban fog történni; a legtöbb vidéki intézmény csak a század vége felé nyitotta meg kapuit. Másfelől viszont biztosan tudható, hogy ezt az írását a szabadkai színházvezetésben érdekelték gondolatébresztőnek tartották. A feleségének 1857. január 16-án Szabadkáról írott levele szerint „Holnapra volt házi gazdánkhoz ifj. Magyar Imréhez vagyok ebédre hiva, holnapután pedig báró Rudics Mórichoz valami színházi tanács kormányra, mert az én tervem szerint akarják ez itteni színházat megalapítani, – azon terv szerint mellyet a »Kelet népében« megírtam.”¹⁰⁸

Noha a tervezetek közül egyik sem lesz életképes, az utókor számára jól körülhatárolhatóvá teszik azt az időszakot, amikor a színház hivatásosodásának kérdése a nyilvánosság számára fórumokon megjelenik. Hogy ez az 1850-es években pontosan milyen erővel bírt a Nemzeti Színház színészei között (a többiek alig publikálnak), azt csak további hagyatékok feldolgozása után lehetne körvonalazni. Mindenesetre Egressy példájából úgy tűnik, az önnön szakmai fejlődéséért mindent megtevő (külföldi színházakat látogató, német nyelvű színházelméleti és dramaturgiai irodalmat tanulmányozó) színész egyre inkább úgy látja, hogy a szakma társadalmi elismerését csak akkor lehet kivívni, ha a nyugdíjrendszertől a vidéki színházépítéseken át a szakképzésig minden problémát országos szinten rendeznek. A felzárkóztatás során a vidéki színjátszók megismernék a pestiektől elvárt szakmai színvonalat,¹⁰⁹ s ez egyrészt hozzájárulna a színházvilág rétegzettségének felszámolásához, legalábbis tompítaná az intézményes színjátszás és a bizonytalanabb státusú vidéki szintársulatok közötti nagyon nagy minőségi ellentétet. Másrészt pontosan kijelölné a műkedvelőség és a hivatásos színház közötti határokat. Az olyasfajta intézkedésekkel, hogy a színlapra csak annak a neve kerüljön, aki képességével rendelkezik, eleve kizárja a műkedvelők színészekkel való azonosíthatóságát. Ugyanakkor jelzésértékű, hogy az 1856-os publikációban több helyen olasz minták¹¹⁰ alapján vázolja a vidéki színházak belső kialakítására vonatkozó terveit, a fenntartáshoz, a fizetésekhez és a nyugdíjakhoz szükséges tökefedezet megszerzésének módját. Úgy látszik, hogy még a színházi élet minden egyes rezdülését ismerő, abszolút tapasztaltnak mondható színész sem érzi úgy, hogy egy ilyen munka végrehajtásához Magyarországon már lenne elég szakmai tapasztalat. Egressy ugyan nem nevezi meg az olasz forrásait, de arra mindig gondosan ügyel, hogy jelezze, mikor mely gondolatsor származik forrásmunkából. A vidéki színészek szakmaiságának tárgyalásakor nem találunk hivatkozásokat,

108 Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának (Szabadka, 1857. jan. 16.), OSZK Kt., Levelestár.

109 Egressy Nemzeti Színházzal kötött 1846-os szerződéséből tudjuk, hogy a pesti színészek feladatai között az első pontban a szereptanulásra vonatkozó kötelezettségek szerepeltek: „Egy részről én Egressy Gábor szabad királyi Pest városában létező Nemzeti Színház színész tagjává olyképen kötöm le magamat, hogy 1-ször Az Igazgatóság, 's annak képviselősége által reám bizandó – szerepeket a' színházi törvények értelmében elvállalni, azokat minden szorgalommal betanulni, és a legnagyobb pontossággal előadni tartozom.” A szerződést lásd: Egressy Gábor vegyes iratai, OSZK Kt., Analekta 1239/2.

110 Egressy nem olvasott ezen a nyelven, a munkákat valószínűleg német fordításban ismerte.

de ott is fenntartja a „problémafelvető” jellegét, nem tesz szemrehányásokat, nagyon burkoltan fogalmaz; látszik, hogy az utókor számára csak a bosszankodásait kiváltó megpróbáltatások és viszontagságok ismeretében válnak igazán értékelhetővé a rájuk vonatkozó részletek.

Egressy 1866-ban bekövetkezett haláláig országos szinten a vidéki színjátszás helyzetét nem rendezik. Az 1846-os állapotokhoz képest a vidéki színészeket évek, évtizedek múltán is az alacsony szakmai színvonal és a kicsapongó életvitel jellemzi. Egressy Árpád tizenöt évvel később, 1861-ben Philippovits István aradi társulatához szegődve ugyanazokkal a mulasztásokkal szembesül, amelyek kiküszöbölésére Egressy megoldást javasolt. Az apjához írott levelében szereplő szakmai hiányosságok és erkölcsi kihágások azt mutatják, hogy az Egressy-cikkek (Egressy Gábor a vidéki vendégszerepléseiről írott leveleiben nem említi a színészek mulatozását) alapvetése nem egyszer-egyszer felbukkanó, eseti jellegű hibákból, hanem szünni nem akaró problémákból nőtte ki magát. Egressy Árpád – apja rendkívül kritikus szemléletét követve – így jellemzi a társulatot:

Temesvárra szerencsésen megérkeztem; az igazgató s többen u. m. Dézsi Berzsenyi igen szívesen fogadtak; a társulat nagyobb része mindenféle szemét népből áll, valamirevalók: Dézsi, Filipovics, Vincze a korhely, Tóth, Krasznai sat. Én kétszer játsztam már [...] most pedig Ildik Rákócziból Lehmann szerepét, ha nem terhelném szeretett kedves apámat, némi utasítást kérnék a szerephez, mert Berzsenyi, a rendező, ki máskülönben igen szíves hozzám járatlan az efféle dolgokban; a színházi lapot olvasni seregestől jönnek hozzám, és sohajtoznak hogy vajha előfizettek volna! [...] Kérem tovább kedves apám küldje el nekem Gyergyai Ferencznek a magyar nyelv sajtóságairól írt könyvét, le sem írhatom mennyire szükséges itt egy illy könyv; a tagok nagyrésze itt egyrészt mert olvasmányok hiányában levén, másrészt mert inkább szeretnek korcsmákban naphosszant dözölni: szellemileg igen szegények, s minthogy ilyenek nem juthatnak oly körökbe, hol némi szellemi műveltséget szerezhetnének magoknak, és még is vannak köztök olyanok, kik azt hiszik magokról, hogy ők már minden kritikán fölül állnak.¹¹¹

A *Színházművészeti lexikon* szerint Philippovits viszonylag jó színvonalú társulatokat működtetett.¹¹² Az idézett levél szerint azonban ez az aradi együttes esetében csak annyit tesz, hogy voltak valamirevaló tagjai. Kiderül, hogy a rendezőnek kinevezett Berzsenyi Károly nem is értett a rendezéshez (pedig a színháztörténeti lexikonok azt írják, hogy a kortársak szerint „ügyes rendező volt”¹¹³), a tagok pedig nem olvastak se magyar nyelvészeti jellegű könyvet, se színészetelméleti irodalmat (ez 1861-ben a Magyar Színházi Lapban megjelent Egressy-cikkek révén már valamelyest megoldható lett volna). Az, hogy Egressy Árpád észreveszi ezeket a hiányosságokat, amelyekkel

111 Egressy Árpád Egressy Gábornak (Arad, 1861. jún. 29.), OSZK Kt., Levelestár.

112 *Magyar színházművészeti lexikon*, szerk. Török Margit, Bp., Akadémiai, 1994, 616.

113 *Magyar színházművészeti lexikon*, szerk. SCHÖPFLIN Aladár, Bp., Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, [1931], I, 183; *Magyar színházművészeti... i. m.*, 9.

a jelek szerint a színtársulat tagjai se feltétlenül voltak tisztában, sajátos helyzetéből eredeztethető. Ő apja révén éppen a leírtakkal ellentétes művészeszményt ismert: olyan színész volt számára a mintaadó, aki német nyelvű színészetelméleti irodalmat olvasott, szerepértelmezéseket tanulmányozott és publikált, valamint színházi szaklapot szerkesztett – ebben a munkában éppen a fiú volt a segítője. (Persze minden bizonnyal tisztában volt azzal is, hogy az ilyesfajta szakmai tevékenység még a Nemzeti Színházban is ritkaságszámba megy.) Egressy Árpád ebből a szellemi környezetből érkezik vidékre; a szaklap olvasásával s az apjától kért rendezői utasítással jelzi, hogy igyekszik felülkerekedni a vidéki színészek szakmai motivátlanságán. Az, hogy magával viszi a lapszámokat, s feltehetően a szerepek tanulásakor apjának a különféle érzelmek és tudatállapotok értelmezéséről írott cikkeit tanulmányozza, azt mutatja, hogy vidéken egy-egy mű színpadra alkalmazásakor a szerepértelmezésekkel különösebben még az 1860-as évek elején sem foglalkoztak. (Egressyben az ilyen szintű szakmai elvárás fel sem merül.) Az elméleti irodalom ismeretében tűnhetett fel neki Berzsenyi rendezői tapasztalatlansága.¹¹⁴ A jellemzésből úgy tűnik, a vidéki társulat színészeit a szakmai felzárkóztatás és a hivatásosodás előremozdításának kérdése a 19. század közepén még nemigen foglalkoztatta.¹¹⁵ Megjelenésekor nem mutatnak érdeklődést az első szakmai orgánus, az 1860-ban kiadott színházi szaklap, a Magyar Színházi Lap iránt. Csak a tagok egy része igényelné a színészképzést (más részük östehetségnek képzele magát), de ők sem túlzottan iparkodnak: még a viszonylag könnyen elérhető magyar nyelvű grammatikai munkákat sem szerzik be. Egressy Árpád észrevételeiből (nincs bennük kellő szakmai motiváció, a képzésre használható idő helyett mulatoznak, „nem juthatnak oly körökbe, hol némi szellemi műveltséget szerezhethének magoknak”) látszik, hogy a vidéki színészek önfejlődésre, önképzésre való ösztönzése mintaadás nélkül elképzelhetetlen; szabályokra, felülről érkező iránymutatásra van szükség.

„...hiába akarnának műkedvelő írószámba venni”

Egressy Gábor 1860-as évekbeli pályájának több olyan látványos eleme van, amely a magyar színészet hivatásosodásának tárgyalásakor kiemelt jelentőséget kaphat. A Magyar Színházi Lap szerkesztése, a Színi Tanoda tanrendjének kialakítása, az első magyar nyelvű színészeti tankönyv megírása mind azt mutatják, hogy Egressy olyan kezdeményezéseket hajtott végre, amelyek évtizedek múltán a színészet szak-

114 Lehmann összetett figuraként jelenik meg Szigligeti Ede *II. Rákóczi Ferenc fogsága* című drámájában, s bár nem tudjuk, hogy a társulat az ötfelvonásos színművet milyen szövegkihagyásokkal adta, az biztos, hogy Egressy Árpádra komoly feladat várt. A drámáról és a jellemekről lásd: KERÉNYI Ferenc, „Kuruc” drámák a régi magyar színpadon = Uő, *Színek, terek, emberek: Irodalom és színház a 18–19. században*, szerk., jegyz. kieg. SZILÁGYI Márton, SCHEIBNER Tamás, Bp., Ráció, 2010 (Ligatura), 74–76.

115 Ritka kivételnek számít például a vidéki színészet hanyatlásáról és felzárkóztatásáról 1856-ban publikáló Futó János és a Színi Tanoda első évfolyamába beiratkozó, *A jámbor pesti színész és a vidéki színjátszók (1838–1865)* című fejezetben említett Dráguss Károly.

maiságának mutatói lettek. E törekvések közé sorolhatók a vidéki színészet szakmai és társadalmi elismerését előremozdítani kívánó elképzelései is. Korábbi tanulmányaiban, a Magyar Színházi Lap és *A színészet könyve* értelmezésekor bebizonyosodott, hogy Egressy ezeket a későbbi színház történeti fejlemények kontextusában példértékű eredményeket tudatos pályaeépítésének köszönhetően tudta megvalósítani, s mindennek már az 1840–1850-es évekbeli publikációiban, családi levelezésében nyoma, előzménye van. Talán a családi levelezés vidéki vendégszereplésekre vonatkozó bosszankodásainak ismerete nélkül nem derül ki, hogy az 1846-os *Színház és nemzet*, valamint az 1856-os *A színház hajdan és most* című írásában mi alapján dönt a vidéki színészekről elvárt tananyagról, miért látja szükségét vizsgáztatásuknak és az erkölcsi normák szigorú szabályozásának; *A színészet könyvében* miért szögezi le rögtön a legelején, hogy a színészképzés intézményesülése végképp eltörli a hivatásos színészek és a műkedvelők azonosításának lehetőségét; a Színi Tanoda hallgatóinak írt tankönyvben a szereptanulási kötelezettséget miért az utolsó leckék között tárgyalja, s oktatóként és gyakorló színészként miért nem ad tanácsot a rögtönzés elsajátítására. De azzal is tisztában volt, hogy a vidéki színészet felzárkóztatását csak országos szintű rendelkezésekkel lehet véghezvinni, s szakmai fejlődés akkor várható, ha az egzisztenciális körülményeket (rendszeres fizetés, nyugdíj) is rendezik. A vidéki színház a 19. század utolsó harmadában kezd lassan szabályozódni, szinte teljes egészében az Egressy által felvetett problematika mentén. A társulatok első országos szintű összefogása 1869-ben volt. A tagok úgy vélték, az alábbi kérdéseket kellene mihamarabb rendezni: szabályozzák a játszóhelyeket és a vándorlási útvonalakat, biztosítsanak fizetőképes keresetet és nyugdíjat, szavatolják a színházi munkához szükséges szakmai és anyagi garanciákat. Mint Rajnai Edit írja: ez utóbbi esetben érintették „a színészek és társulatvezetők képzettségének felügyeletét”.¹¹⁶ Az 1871-ben alakult Országos Színészkezelő (későbbi nevén Magyar Színész-Egyesület) az elkövetkezendő években ezek közül a legfontosabbnak a nyugdíjrendszer kidolgozását és az országjárás szabályozását tekintette. 1879-ben létrehozták a színikerületi rendszert, 1880-ban pedig megszületett a színészi nyugdíjrendszer alapszabályozása.¹¹⁷ A Nemzeti Színház szervezetéről hozott 1865-ös helytartótanácsi rendeletben pedig Egressynek azt az elvét is viszontlátjuk, hogy a vidéki színészek pallérozása a pesti művészek feladata.¹¹⁸

116 RAJNAI, *Kísérletek a vidéki... i. m.*, 226.

117 A témáról részletesen: *uo.*, 220–265.

118 *A Nemzeti Színház százéves története*, szerk. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1938, II, 363.